

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้ศึกษาได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมีแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

2.1 แนวคิด และทฤษฎี

2.1.1 แนวคิด และทฤษฎีการพัฒนา

2.1.2 แนวคิดการพึ่งตนเอง

2.1.3 แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

2.1.4 แนวคิดการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้

2.1.5 แนวคิดการจัดการความรู้

2.1.6 แนวคิดเครือข่ายการเรียนรู้

2.2 การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 – 9

2.3 งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง

2.4 กรอบแนวคิดในการศึกษา

2.1 แนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1.1 แนวคิด และทฤษฎีการพัฒนา

ปกรณัม ปรียากร¹ ได้อธิบายถึงความเป็นมาของแนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาว่า Meek ค้นคว้าและยืนยันว่าทฤษฎีแรกของการพัฒนา คือ ตัวแบบเก่าแก่ดั้งเดิม ซึ่งถือว่าวิถีการยังชีพในสังคมมนุษย์เป็นข้อพิจารณาสำคัญในการสร้างตัวกำหนดทางด้านเงื่อนไขในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม โดยอาศัยการพิจารณาจากพื้นฐานของสังคมอังกฤษและสกอตแลนด์ในศตวรรษที่ 18 ซึ่ง Adam Smith , Adam Ferguson และ John Millar มีความเห็นคล้ายคลึงกันว่า การเปลี่ยนแปลงทางด้านวิถีการยังชีพมี 4 ขั้นตอนที่สำคัญ ได้แก่ 1.การล่าสัตว์และเก็บของป่า

¹ ปกรณัม ปรียากร, "แนวคิดว่าด้วยการพัฒนา," ใน นโยบายการพัฒนาประเทศแนวทางการศึกษาวิจัย, (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 2-5.

2.การเลี้ยงสัตว์ 3.การเพาะปลูก 4.การค้าขาย และทำนายว่าอารยธรรมด้านการพาณิชย์จะถือเป็นภาวะสากลในสังคมที่เจริญรุ่งเรือง นับแต่ต้นศตวรรษที่19 เป็นต้นมาตัวแบบเก่าแก่ดั้งเดิมได้แตกแขนงออกไป และได้เกิดทฤษฎีการพัฒนาขึ้นสามประเภทที่สำคัญในช่วงก่อนค.ศ. 1945 คือ ทฤษฎีวิวัฒนาการ ทฤษฎี เทคโนโลยี และทฤษฎีมาร์กซิสต์ ซึ่งทฤษฎีทั้งสามมีผลต่อการพัฒนาต่อมาในปัจจุบันโดยเฉพาะในสองทฤษฎีหลัง

ตั้งแต่ช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่สอง หรือประมาณค.ศ.1945 จนถึงปลายทศวรรษที่ 1970 ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาสรุปได้สามแนวทาง (จำกัดขอบเขตอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงแนวทางในการวิเคราะห์ปัญหาและการกำหนดกลวิธีการพัฒนาของโลกที่สามเป็นสำคัญ)

แนวทางแรก นักทฤษฎีมองการพัฒนาในเนื้อหาทางเทคนิคด้วยการประยุกต์ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิกและทฤษฎีสังคมศาสตร์อเมริกันมาใช้วิเคราะห์ปัญหาของสังคมด้อยพัฒนา พร้อมทั้งเสนอตัวแบบเพื่อการวางแผนพัฒนา นักทฤษฎีกลุ่มนี้เรียกว่า พวกปฏิฐานนิยม โดยกลุ่มนี้มีความเห็นว่าวิชาเศรษฐศาสตร์พัฒนาการเป็นสาขาที่มีความก้าวหน้าสูง มีลักษณะเป็นเชิงปฏิฐานอันอาจประยุกต์ใช้ได้กว้างขวางทั้งในประเทศพัฒนาและประเทศด้อยพัฒนา ซึ่งได้ถือเป็นแนวทางกระแสหลักที่เริ่มใช้จริงตั้งแต่ปลายสงครามโลกครั้งที่สองในโครงการฟื้นฟูประเทศยุโรปตะวันตก และเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุดเมื่อแผ่ขยายออกมาใช้ในประเทศด้อยพัฒนาในทศวรรษที่ 1950 ถึง1960 ในรูปของทฤษฎีภาวะทันสมัย

แนวทางที่สอง เป็นการตอบโต้เชิงต่อต้านแนวคิดกระแสหลักที่พวกปฏิฐานนิยมเสนอไว้ โดยนักทฤษฎีหลายกลุ่มที่มีความคิดอีกหลายกระแส แนวคิดนี้เกิดในเวลาไล่เลี่ยกันทั้งในยุโรปตะวันตก ละตินอเมริกาและอเมริกา คือประมาณช่วงต้นทศวรรษที่1960 จุดร่วมสำคัญของแนวคิด คือ การเรียกร้องให้แยกการศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาออกเป็นเอกเทศจากเศรษฐศาสตร์พัฒนาการและสังคมวิทยาอเมริกัน โดยวิพากษ์ทฤษฎีภาวะทันสมัยว่ามีวิธีการมองปัญหาคับแคบไม่ครอบคลุมถึงแก่นแท้ของปัญหาอย่างละเอียดลึกซึ้งเพียงพอ นักทฤษฎีกลุ่มนี้จัดอยู่ในพวกที่มีแนวคิดก้าวหน้า หลักการที่ได้รับความสนใจได้แก่ ทฤษฎีพึ่งพาและทฤษฎีภาวะด้อยพัฒนา โดยได้สร้างความตื่นตัวแก่นักวิชาการและนักปฏิบัติในโลกที่สามตั้งแต่กลางทศวรรษที่ 1960 เป็นต้นมา

แนวทางที่สาม ความสนใจของนักทฤษฎีมาร์กซิสต์ที่มีต่อปัญหาการพัฒนาในโลกที่สาม ซึ่งเริ่มอย่างจริงจังประมาณต้นทศวรรษที่ 1970 ประเด็นหลักเกี่ยวกับวิธีการมองปัญหาได้แก่ การขยายตัวของระบบทุนนิยมโลกที่มีผลต่อภาวะสับสนและด้อยพัฒนาโดยทั่วไป ด้วยการเสนอให้พิจารณาเรื่องวิธีการผลิตกับลักษณะการดูดซับมูลค่าส่วนเกินทางเศรษฐกิจตลอดจน

ความขัดแย้งทางชนชั้นที่เกิดขึ้น ข้อเรียกร้องที่สำคัญของแนวทางนี้ คือ การใช้กรอบของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์พร้อมทั้งเสนอวิธีการวางแผนแบบสังคมนิยม

จากแนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาที่กล่าวมาสามารถแบ่งแนวทางการพัฒนาออกเป็น 2 แนวทาง คือ การพัฒนากระแสหลักและการพัฒนากระแสทางเลือก

1) การพัฒนากระแสหลัก

การพัฒนากระแสหลักเป็นแนวคิดการพัฒนาที่ทั้งประเทศพัฒนาและด้อยพัฒนา รับมาเป็นหลักในการดำเนินงานพัฒนาโดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและความเจริญตามแบบตะวันตก ซึ่งทฤษฎีการพัฒนาที่ตะวันตกแพร่มาให้ประเทศกำลังพัฒนานั้น อาจกล่าวได้ว่ามีอยู่ 3 ทฤษฎีที่สำคัญ² คือ 1) ทฤษฎีลำดับขั้นการพัฒนา 2) ทฤษฎีไล่ทัน 3) ทฤษฎีเสรีนิยมใหม่และกระบวนโลกาภิวัตน์ สองทฤษฎีแรกเป็นการชักจูงให้นำนวัตกรรมให้ประเทศโลกที่สามทำการพัฒนาไปตามหนทางทุนนิยม ส่วนทฤษฎีสุดท้ายนั้นใช้ร่วมกันกับประเทศตะวันตกเรียกว่ากระบวนโลกาภิวัตน์

(1) ทฤษฎีลำดับขั้นการพัฒนา ผู้เสนอคนสำคัญของทฤษฎีนี้ได้แก่ วอลต์ รอสโตว์ เนื่องจากเป็นผู้เสนอในเชิงปฏิบัติและมีตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาของประธานาธิบดีเคนเนดีและลินคอล์น จอห์นสัน จึงช่วยให้สามารถผลักดันให้มีการนำแนวคิดนี้ไปใช้ปฏิบัติในประเทศกำลังพัฒนาได้ ซึ่งทฤษฎีนี้มีอิทธิพลสูงในช่วงทศวรรษ 1960 ทฤษฎีนี้เห็นว่าสังคมในฐานะเป็นระบบหนึ่งมีการพัฒนาเป็นลำดับขั้นไป ประเทศกำลังพัฒนาที่ยังไม่ทันสมัยถ้าหากใช้ความพยายามในการพัฒนา ก็จะก้าวสู่ความทันสมัยเป็นลำดับขั้นไปได้เช่นกัน ซึ่งการพัฒนาตามทัศนะของ รอสโตว์ มีอยู่ 5 ขั้นด้วยกันคือ 1) ชั้นสังคมประเพณี (Traditional Society) ได้แก่ สังคมเกษตรมีเทคโนโลยีจำกัด แต่ก็มีศักยภาพที่จะพัฒนาต่อไปได้โดยใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี 2) ชั้นระยะผ่าน (Preconditions for Take-off) ได้แก่ การใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีพัฒนาการผลิต ส่งเสริมการลงทุน 3) ชั้นเหินบิน (Take-off Stage) ได้แก่ การก้าวสู่ภาวะทันสมัย แต่ก็ยังมีภาวะไม่แน่นอน 4) ชั้นมั่นคง (Drive to Maturity Stage) ซึ่งผลการพัฒนานั้นผลักดันให้เศรษฐกิจ

² โครงการข่าวสารศึกษาทางประเทศไทย, "การพัฒนาอย่างยั่งยืน : คำตอบอยู่ในคำถามหลากหลาย" เอกสารรายงานฉบับที่ 11 เรื่อง ประมวล วิเคราะห์ สังเคราะห์ สถานการณ์และแนวโน้มประเทศไทย (กรกฎาคม-กันยายน 2544), (ม.ป.ท., 2544), หน้า 19-20.

เติบโตต่อไปอีก 5) ขั้นการบริโภคจำนวนมาก (Stage of High Mass Consumption) เป็นการรับผลการพัฒนา ประชาชนสามารถบริโภคได้อย่างล้นเหลือ เช่น ในสังคมสหรัฐอเมริกา

(2) ทฤษฎีไล่ทัน แนวคิดนี้ยอมรับลำดับขั้นการพัฒนา แต่เห็นว่าไม่จำเป็นต้องผ่านเป็นลำดับขั้นไปเพราะจะต้องใช้เวลานาน ดังนั้นอาจมีหนทางที่ลัดขั้นตอนทำให้ประเทศกำลังพัฒนาสามารถไล่ทันประเทศพัฒนาแล้วได้ ทฤษฎีนี้มีผลทางปฏิบัติทำให้เกิดการเร่งรัดพัฒนาและประเทศกำลังพัฒนาพากันกู้เงินจากสถาบันการเงินของโลกหรือจากประเทศอุตสาหกรรมเป็นการใหญ่ ซึ่งเห็นชัดในทศวรรษ 1970 จนกระทั่งกลายเป็นวิกฤติหนี้ของประเทศโลกที่สามในทุกวันนี้

(3) ทฤษฎีเสรีนิยมใหม่และกระบวนโลกาภิวัตน์ ทฤษฎีนี้แสดงบทบาทสูงนับแต่อิทธิพลของสังคมนิยมอ่อนแรงและทุนการเงินมีอำนาจสูงขึ้น ตามทฤษฎีนี้โลกที่สามทั้งโลกจะต้องปฏิบัติเหมือนประเทศพัฒนาแล้วโดยฉับพลัน เช่น เปิดเสรีทางการเงิน เปิดเสรีทางการค้าและการลงทุน นำรัฐวิสาหกิจออกแปรรูป ถ้าหากประเทศใดไม่ปฏิบัติก็จะ “ตกขบวน” และกลายเป็นประเทศยากจนล้าหลัง

2) การพัฒนากระแสทางเลือก

การพัฒนากระแสทางเลือกเกิดขึ้นเนื่องจากการพัฒนากระแสหลักที่มุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจไม่ประสบผลสำเร็จ และยังเกิดปัญหาจากการพัฒนาตามมามากมาย เช่น ปัญหาความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้ ปัญหาความยากจน ปัญหาสังคมตลอดจนปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทำให้เกิดการวิพากษ์ถึงแนวคิดการพัฒนากระแสหลักว่ามีความเหมาะสมหรือสามารถพัฒนาประเทศให้เจริญได้หรือไม่ ซึ่งในการวิพากษ์ต่าง ๆ นั้นมีทฤษฎีที่สำคัญ คือ ทฤษฎีการพึ่งพาที่วิพากษ์ว่าการพัฒนาของประเทศโลกที่สามตามการพัฒนากระแสหลักนั้นยิ่งพัฒนายิ่งทำให้ด้อยพัฒนา เพราะประชาคมโลกจะถูกแบ่งออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนที่พัฒนาทางอุตสาหกรรมในระดับสูงหรือกลุ่มประเทศในตะวันตกที่เจริญแล้ว (Center) กับประเทศด้อยพัฒนาที่ยังคงเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ใช้เทคโนโลยีต่ำ (Periphery) และทั้งสองส่วนเชื่อมโยงกันด้วยระบบเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศ การเชื่อมโยงของสังคมทั้งสองระบบ คือ ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ประเทศด้อยพัฒนาไม่สามารถพัฒนาได้ และมีเพียงประเทศพัฒนาแล้วที่ได้รับผลประโยชน์ส่วนใหญ่ของกระบวนการพัฒนา ในขณะที่ประเทศด้อยพัฒนาถูกผลักให้ไปอยู่ตามแนวชายขอบซึ่งไม่สามารถพึ่งพิงตนเองได้ เนื่องจากความเชื่อมโยงไม่ได้อยู่ในฐานะที่เท่าเทียมในการแลกเปลี่ยน หากแต่อยู่ใน

ฐานะผู้ได้เปรียบกับเสียเปรียบ³ นอกจากวิพากษ์การพัฒนากระแสหลักในระดับโลกแล้วยังได้มีการเสนอแนวทางการพัฒนาอื่น เพื่อเป็นทางเลือกในการพัฒนา เช่น แนวคิดการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง การพัฒนาแบบยั่งยืน เป็นต้น ซึ่งปัจจุบันแนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืนกำลังได้รับความสนใจและนำมาเป็นแนวทางการพัฒนาควบคู่ไปกับการพัฒนากระแสหลัก

แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนเริ่มเข้ามามีบทบาทในกระแสการพัฒนาของสังคมโลก นับตั้งแต่ปีค.ศ.1972 เมื่อองค์การสหประชาชาติได้จัดให้มีการประชุมสุดยอดว่าด้วยสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ (Human Environment) ณ กรุงสต็อกโฮล์ม ประเทศสวีเดน ซึ่งเรียกร้องให้ทั่วโลกได้คำนึงถึงการให้ทรัพยากรอย่างพุ่มเพี้ยงจนเกิดขีดจำกัดของทรัพยากรโลก ผลจากการประชุมดังกล่าวทำให้ทั่วโลกหันมาให้ความสนใจเรื่องสิ่งแวดล้อมกันอย่างกว้างขวาง ต่อมาในปีค.ศ.1983 สหประชาชาติได้จัดตั้งสมัชชาโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (Commission on Environment and Development หรือ Brundtland Commission) เพื่อศึกษาเรื่องการสร้างความสมดุลระหว่างสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนา และได้เผยแพร่เอกสารชื่อ Our Common Future ที่ได้เรียกร้องให้ชาวโลกเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตพุ่มเพี้ยงและเปลี่ยนวิถีทางในการพัฒนาในลักษณะที่ปลอดภัยต่อสิ่งแวดล้อมและให้สอดคล้องกับข้อจำกัดของธรรมชาติมากยิ่งขึ้น รวมทั้งได้เสนอว่ามนุษยชาติสามารถที่จะทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นมาได้⁴ ในช่วงค.ศ.1980 -1990 ได้มีนักวิชาการหลายท่านนำเสนอแนวคิดเรื่องการพัฒนาอย่างยั่งยืนขึ้น เช่น Robert Allen , Mustafa Tolba , Michael Redclift และ R.K. Turner ซึ่งแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้นประกอบด้วยแนวคิดที่สำคัญ 6 ประการ คือ 1) ต้องช่วยกลุ่มคนที่ยากจนที่สุด เพราะพวกเขาจะไม่มีทางออกอื่นใดหลงเหลืออยู่นอกจากการทำลายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม 2) เน้นพัฒนาแบบพึ่งพาตนเองภายใต้การจำกัดทางสภาพธรรมชาติ 3) การพัฒนาต้องไม่ก่อให้เกิดความเสียหายรุนแรงด้านสิ่งแวดล้อม 4) วางอยู่บนหลักการว่าด้วยการมีสุขภาพอนามัยที่ดี การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม การมีอาหารที่เพียงพอแก่การบริโภค 5) วางอยู่บนหลักที่ว่าด้วยการส่งเสริมการริเริ่มของประชาชน 6) มนุษยชาติ คือ ศูนย์กลางและหัวใจของการพัฒนา⁵

³ พัชรินทร์ สิริสุนทร, "ความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญาไทยกับการพัฒนาชนบท: กรณีศึกษาจังหวัดพิษณุโลก," เอกสารการวิจัย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร 2543, หน้า 84-85.

⁴ นิตยา รามลัทธนิศา, "การพัฒนาที่ยั่งยืน," วารสารเศรษฐกิจและสังคม 40.2 (เดือนพฤษภาคม - มิถุนายน 2546): 15.

⁵ เทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ, "ภาพรวมยุทธศาสตร์การปฏิรูปสังคมไทย," ใน ยกเครื่องเรื่องเมืองไทยจินตนาการสู่ปี2000, (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539), หน้า 29.

การพัฒนาที่ยั่งยืนได้รับความสำคัญมากยิ่งขึ้นเมื่อสหประชาชาติได้จัดให้มีการประชุมสุดยอดระดับโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UN Conference on Environment and Development : UNCED) หรือการประชุม Earth summit ที่กรุงริโอเดอจาเนโร ประเทศบราซิล ปีค.ศ. 1992 ผลการประชุมนี้ผู้แทนของ 178 ประเทศ รวมทั้งประเทศไทยได้ร่วมลงนามรับรองแผนปฏิบัติการ 21 (Agenda21) ซึ่งถือเป็นแผนแม่บทของโลกที่ประเทศสมาชิกต้องตระหนักถึงปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและเห็นความสำคัญที่จะต้องร่วมกันพิทักษ์สิ่งแวดล้อมเพื่อสร้างการพัฒนาที่ยั่งยืนให้เกิดขึ้นในโลก โดยกำหนดกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาในมิติด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล พร้อมทั้งกระตุ้นให้รัฐบาลประเทศต่างๆ สร้างกลยุทธ์การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจที่รับผิดชอบต่อสังคม ในขณะเดียวกันก็ให้การคุ้มครองฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อผลประโยชน์ของคนในรุ่นต่อไป และมีการประชุมสุดยอดระดับโลกว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน (World Summit on Sustainable Development : WSSD) ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ที่นครโจฮันเนสเบิร์ก ประเทศสาธารณรัฐแอฟริกาใต้ในปีค.ศ.2002 ได้นำไปสู่พันธกรณีของประเทศสมาชิกประมาณ 180 ประเทศรวมทั้งประเทศไทยที่จะต้องสานต่อแผนปฏิบัติการ 21 เพื่อดำเนินงานพัฒนาที่ยั่งยืนให้กว้างขวางและมีผลในทางปฏิบัติมากยิ่งขึ้นที่สำคัญ คือ กำหนดให้ประเทศสมาชิกจะต้องบรรลุข้อตกลงในการจัดทำเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษร่วมกันให้สำเร็จภายในปีค.ศ. 2015 เพื่อผลการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยเฉพาะการดำเนินงานในด้านต่างๆ เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและขจัดปัญหาความยากจนของคนในประเทศ¹⁵

ประเทศไทยเริ่มมีการวางแผนการพัฒนาที่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อมตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 7 และยังคงสานต่อมาถึงปัจจุบัน โดยมีค่านิยมที่คณะอนุกรรมการกำกับการการอนุรักษ์ตามแผนปฏิบัติการ 21 และการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ร่วมกับสถาบันสิ่งแวดล้อมไทยจัดระดมความคิดเห็นจากภาคีต่างๆ ว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทย นั้นเป็นการพัฒนาที่ต้องคำนึงถึงความเป็นองค์รวมของทุกๆ ด้านอย่างสมดุลบนพื้นฐานของทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทย ด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกกลุ่มด้วยความเอื้ออาทรเคารพซึ่งกันและกัน เพื่อความสามารถในการพึ่งตนเองและคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างยั่งยืน

¹⁵ นิตยา รามลัทธนิศา. "การพัฒนาที่ยั่งยืน." วารสารเศรษฐกิจและสังคม 40.2 (เดือนพฤษภาคม - มิถุนายน 2546):

2.1.2 แนวคิดการพึ่งตนเอง

การพัฒนาในระยะที่ผ่านมา เริ่มต้นด้วยแนวคิดการพัฒนาเพื่อความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและความทันสมัย ก่อให้เกิดภาวะการพึ่งพาระหว่างคนจนต่อคนรวย คนในชนบทต่อคนเมือง คนในประเทศกำลังพัฒนาต่อคนในประเทศที่พัฒนาแล้ว อันส่งผลให้ยิ่งพัฒนาคนจนยิ่งจนลง คนรวยยิ่งรวยขึ้น สภาพดังกล่าวก่อให้เกิดกระแสแนวคิดการพัฒนาเพื่อช่วยตนเองขึ้นและลดภาวะการพึ่งพา⁷ การพึ่งตนเองจึงเป็นหลักการเบื้องต้นในการดำเนินชีวิตของคนและเป็นแนวทางการพัฒนาประเทศที่ช่วยเสริมสร้างความมั่นคงและเข้มแข็งอย่างแท้จริง ซึ่งแนวคิดการพึ่งตนเองนั้นมีผู้ให้ความหมายและแนวทางไว้หลากหลายดังนี้

วิบูลย์ เข็มเฉลิม⁸ มองการพึ่งตนเองเป็นสองส่วน คือ 1) การพึ่งตนเองเป็นสภาวะ หมายถึง ความสามารถของคนที่ช่วยเหลือตนเองให้ได้มากที่สุดโดยไม่เป็นภาระคนอื่นมากเกินไป มีความสมดุล ความพอดีในชีวิต ซึ่งเป็นสภาวะทางกายที่สอดคล้องกับสภาวะทางจิตที่เป็นอิสระ มีความพอใจในชีวิตที่เป็นอยู่ มีสิ่งจำเป็นอันเป็นปัจจัยสี่พอเพียงเป็นความพร้อมของชีวิตทั้งทางร่างกายและจิตใจ 2) การพึ่งตนเองเป็นการจัดการ คือ เป็นการจัดการชีวิตให้สัมพันธ์กับสิ่งต่างๆอย่างเหมาะสม คือ สัมพันธ์กับคน สังคม และธรรมชาติรอบตัว รวมถึงการมีสวัสดิการและความมั่นคงให้กับชีวิตของตนเองในปัจจุบันจนถึงอนาคต พร้อมทั้งจะตอบสนองทันทีโดยไม่ต้องเรียกร้องให้ใครมาจัดสวัสดิการให้หรือให้ใครมาช่วยเหลือ สามารถที่จะช่วยตนเองหรือพึ่งพาตัวเองได้ในโอกาสนั้นๆ

กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ⁹ ได้ให้ความหมายของการพึ่งตนเองในสองระดับ คือ ระดับปัจเจกบุคคลและระดับกลุ่ม สำหรับระดับปัจเจกบุคคล หมายถึง กิจกรรมทั้งหลายที่กระทำโดยปัจเจกชนและครัวเรือน เพื่อบรรลุถึงการมีหลักประกันของการดำรงชีพของเขา ส่วนระดับกลุ่ม หมายถึง สังคม (กลุ่ม) ที่มีการจัดระบบเพื่อให้ประชาชนสามารถ

⁷ วิโรจน์ สารรัตนะ, *ครูกับการพัฒนา: จากวิถีการพึ่งพาสู่การพึ่งตนเองเพื่อความสมดุล*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธ์, 2541), หน้า 32.

⁸ ฉันทนา บรรพศิริโชติ, สุรัชย์ นวันแก้ว, ยุทธชัย เข็มชัย และ ศรีนยา คำพิลา, *ผู้ใหญ่วิบูลย์กับการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเองและพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน*, (กรุงเทพฯ: ภูสอยแดด, 2546), หน้า 150.

⁹ กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ, *การพึ่งตนเองศักยภาพในการพัฒนาชนบท*, (กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองศาสนการพิมพ์, 2530), หน้า 32.

ดำเนินการตอบสนองความต้องการของตนด้วยวิธีการช่วยเหลือตนเองด้วยความร่วมมือกับผู้อื่น ในสถานการณ์เดียวกัน ทั้งนี้การพึ่งตนเองอย่างแท้จริงต้องรวมถึงกลุ่มชนนั้นมีอิสระในการ ดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย โดยอาศัยความพยายามและกำลังของตน

โอวาท สุทธนารักษ์¹⁰ ให้ความหมายของคำว่า การพึ่งตนเอง หมายถึง ภาวะที่ บุคคลในชุมชนสามารถใช้ศักยภาพหรือความสามารถของบุคคลในชุมชนนั้นเองเป็นหลักในการ เปลี่ยนแปลงแก้ไขปัญหาของตนเองเพื่อประโยชน์สุขร่วมกันของบุคคลในชุมชน โดยได้รับ ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของสังคมภายนอกน้อย ที่สุด

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย¹¹ ได้สรุปความหมายการพึ่งตนเอง จากรายงานการประชุมสมัชชาวิชาการเรื่อง ทิศทางการพัฒนาสังคมเพื่อการพึ่งตนเองกับ งานพัฒนาภาคเอกชนไว้ 2 ทศนะ คือการพึ่งตนเองในเชิงอำนาจการตัดสินใจ และการพึ่งตนเอง ในเชิงสัมพันธ์ โดยการพึ่งตนเองในเชิงอำนาจการตัดสินใจ หมายถึง การมีความเป็นตัวของตัวเองในทางความคิด ทศนะในการมองปัญหาต่างๆ และการตัดสินใจด้วยตนเอง เป็นขบวนการ ทางปัญญาของชุมชน การวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนเป็นการตัดสินใจดำเนินการโดยสถาบันของ ชุมชน เพื่อประโยชน์ของชุมชนทั้งในด้านการแก้ปัญหาและในด้านการพัฒนาความเข้มแข็งของ ชุมชน ส่วนการพึ่งตนเองในเชิงสัมพันธ์ คือ การพึ่งตนเองในขณะที่พึ่งพาผู้อื่นที่นำไปสู่การไม่ พึ่งพา หมายถึง การพึ่งพาอาศัยอย่างรู้เท่าทันและต้องมุ่งไม่แข่งขัน หรือไม่มุ่งครอบงำเหนือกว่า เป็นการพึ่งพาที่มุ่งสู่ความเป็นไทต่อกัน การช่วยเหลือกันเป็นสิ่งจำเป็น คือ พึ่งพาส่งที่ไม่มีและ เกื้อกูลกันในเรื่องที่มีให้ผู้อื่น การพึ่งพานี้ทำไปเพื่อให้แต่ละชุมชนพึ่งตนเองได้

วิวัฒน์ชัย อัดถากร¹² กล่าวว่า การพึ่งตนเองของบุคคลหรือสังคมไม่ใช่การปิด ตัวเองตัดขาดความสัมพันธ์กับผู้อื่นหรือสังคมภายนอกอื่นๆ แต่เป็นการเปิดและมีสัมพันธ์ภาพกับ

¹⁰ ปาน กิมปี. "การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเอง." (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษฎี บัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2540). หน้า 41.

¹¹ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. "การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท." รายงานการประชุมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง การวิจัยเพื่อการพึ่งตนเอง (ม.ป.ท. ม.ป.ป.). หน้า 3.

¹² วิวัฒน์ชัย อัดถากร. แนวคิดและประสบการณ์ การจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง. (กรุงเทพฯ: สารมวลงชน. 2530). หน้า 24.

ผู้อื่นหรือสังคมอื่น แต่ต้องอยู่บนฐานของมิติใหม่แห่งความสัมพันธ์ คือ คุณค่าของความเป็นมนุษย์ ดังนั้นหลักการพัฒนาแบบพึ่งตนเองจึงยึดหลักความสัมพันธ์ที่เสมอภาค ไม่เอาัดเอาเปรียบ ไม่มีการครอบงำกัน ความสัมพันธ์ลักษณะนี้ คือ การช่วยเหลือเกื้อกูลที่มีรากฐานแห่งความเสมอภาคและภราดรภาพ การพึ่งตนเองจึงประกอบไปด้วยทั้งความเป็นไทและความเป็นธรรม

อยู่ สุนทรชัย¹³ กล่าวว่า บุคคลซึ่งสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ คือ บุคคลที่สามารถผลิตสินค้าและบริการได้อย่างเพียงพอสำหรับการตอบสนองความต้องการภายในครอบครัว สามารถรักษาดุลแห่งการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการกับบุคคลภายนอก และสามารถลงทุนขยายการผลิตด้วยเงินออมภายในครอบครัวและด้วยทรัพยากรบุคคล

วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์¹⁴ ให้ความหมายของการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจว่า หมายถึง ความสมดุลระหว่างขีดความสามารถในการผลิตกับขอบเขตของการบริโภค ระหว่างขีดความสามารถในการออมกับขอบเขตของการลงทุน และระหว่างมูลค่าของสินค้าและบริการที่พึงส่งออกและที่พืงนำเข้า ส่วนประเทศที่พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจนั้นมิได้หมายความว่า จะต้องเป็นประเทศที่มีระบบเศรษฐกิจเป็นเอกเทศ ไม่เกี่ยวข้องกับโลกภายนอก หากแต่จะเป็นประเทศที่สามารถผลิตสินค้าและบริการได้เพียงพอสำหรับการสนองความต้องการพื้นฐานภายในประเทศ สามารถรักษาดุลแห่งการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการกับโลกภายนอก สามารถลงทุนขยายพลังการผลิตด้วยเงินออมภายในประเทศและด้วยทรัพยากรของตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับ Amalendu Guha¹⁵ ที่อธิบายว่า ทางเลือกในการพัฒนาประเทศโลกที่สามและประเทศในเอเชีย เพื่อไม่ให้ถูกครอบงำจากทุนนิยมผูกขาดของตะวันตก คือ การพึ่งตนเองด้วยการมีส่วนร่วมในการกำหนดการใช้และปกป้องทรัพยากรของตน

¹³ อยู่ สุนทรชัย. แนวคิดการเกษตรแบบผสมผสาน. พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพฯ: ส่องศยาม. 2542). หน้า 28.

¹⁴ วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์. "แนวคิดในการพึ่งเองทางเศรษฐกิจ." รายงานการประชุมเรื่องการศึกษาวิจัยเพื่อการพึ่งตนเอง : การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท. ณ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติและโรงแรมริเจนท์ชะอำ 29-31 สิงหาคม 2529. หน้า 1.

¹⁵ Guha Amalendu. "Self-Determined Self-Reliance : Alternative for Asia and Other Third World Countries". (n.p.). 1980.

ปรีชา เรืองจันทร์¹⁶ ได้เสนอหลักการพึ่งตนเองแก่เกษตรกรโดยการลดรายจ่าย ดังนี้ 1) ด้านปัจจัยสี่ ให้เกษตรกรปลูกพืชผักสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ ซึ่งจะช่วยลดรายจ่ายและหากเหลือยังสามารถนำไปขายเพิ่มรายได้ เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มให้ทอผ้าใช้เอง หากมีการจัดตั้งกลุ่มทอผ้าสามารถทำเป็นอาชีพเสริม การรักษาโรคเบื้องต้นใช้สมุนไพรเป็นยารักษา ที่อยู่อาศัยใช้วัสดุในท้องถิ่นที่สามารถจัดหาได้ 2) ด้านการลงทุนพยายามลดต้นทุนในการผลิตให้น้อยลง เช่น การใช้วัวควายแทนเครื่องจักรกลเช่นรถเพื่อการเกษตร เพราะไม่เสียค่าน้ำมัน ค่าซ่อมบำรุงและยังใช้มูลเป็นปุ๋ยลดการใช้ปุ๋ยเคมี 3) ลด ละ เลิกอบายมุข 4) ลดสิ่งฟุ่มเฟือยที่ไม่มีจำเป็นต่อชีวิต เพราะเกษตรกรเป็นผู้ที่รายได้น้อย หากต้องกู้เงินมาซื้อจะเป็นการสร้างภาระ ควรห่างไกลจากระบบเงินผ่อนของพ่อค้า และต้องประหยัดใช้จ่ายในสิ่งที่จำเป็นและรู้จักเก็บออม

วรรณิ แกมเกต¹⁷ อธิบายถึง ทฤษฎีการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท เป็นทฤษฎีของสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย ซึ่งดำเนินการโดยสัญญา สัญญาวิวัฒน์ และคณะพัฒนาขึ้นมาจากการวิจัยในโครงการการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท โดยทฤษฎีนี้กล่าวว่า การที่ชุมชนชนบทจะพึ่งตนเองได้จะต้องมีการพึ่งตนเองได้ห้าด้านด้วยกันคือ พึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี (Technological Self-Rliance) พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ (Economic Self-Rliance) พึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resources Self-Rliance) พึ่งตนเองได้ทางจิตใจ (Psychological Self-Rliance) และพึ่งตนเองได้ทางสังคมวัฒนธรรม (Socio-Cultural Self-Rliance) โดยใช้สัญลักษณ์ภาษาอังกฤษว่า TERMS หรือเรียกว่า ตัวแบบ TERMS กล่าวคือ

การพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี หมายถึง การมีปริมาณและคุณภาพของเทคโนโลยีทางวัตถุ เครื่องไม้ เครื่องมือ เครื่องจักรกล และเทคโนโลยีทางสังคม (เช่น การรู้จักวางโครงการ รู้จักจัดการมนุษยสัมพันธ์ เป็นต้น) การรู้จักใช้อย่างมีประสิทธิภาพ และการบำรุงรักษาให้คงสภาพดีอยู่เสมอเพื่อการใช้งาน ซึ่งเทคโนโลยีในความหมายนี้จะรวมทั้งของสมัยใหม่และของดั้งเดิมของท้องถิ่นที่เรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน (folk wisdom) ด้วย เนื่องจากการพึ่งพาตนเองได้ทางเทคโนโลยีจะทำให้ชุมชนสามารถประกอบอาชีพได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะเป็นการทำนา ทำไร่ หรือบางครั้งอาจรวมถึงการทำอุตสาหกรรมในครัวเรือน แล้วช่วยในการ

¹⁶ ปรีชา เรืองจันทร์. "การพึ่งตนเองทางรอดของเกษตรกร." วารสารพัฒนาชุมชน. 26 (ธันวาคม 2530): 61-63.

¹⁷ วรรณิ แกมเกต. โครงการพัฒนาดังบ่งชี้ความสามารถในการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชนชนบท. (2545). หน้า 61. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

ติดต่อสื่อสารกับภายนอกชุมชน ทำให้ได้ข่าวสารที่ดี ทันทต่อเหตุการณ์ รวมไปถึงการใช้เทคโนโลยีทางสังคม เช่น การเป็นผู้นำชุมชนที่ดี การบริหารโครงการ เป็นต้น

การพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ หมายถึง ความสามารถดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจ (ทำมาหาเลี้ยงชีพ) ที่มีความมั่นคง สมบูรณ์พูนสุขพอควร หรือหากมองในแง่ความสมดุลระหว่างอุปสงค์และอุปทาน จุดสมดุลก็จะต้องสูงพอสมควร ทั้งนี้เพราะการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจจะหมายถึง การที่ประชาชนในชุมชนมีอาชีพเลี้ยงตัวเองได้ มีรายได้พอเพียงสามารถซื้อหาอาหารหรือปัจจัย 4 อย่างอื่นได้แล้ว ยังอาจหมายถึงการที่ชุมชนจะสามารถซื้อสิ่งของ เช่น ยาแก้ปวดไข้ไปหาหมอรักษา หาเครื่องกีฬามาเล่นทำให้สุขภาพแข็งแรง ซื้ออุปกรณ์การศึกษามาช่วยตนเองและลูกหลานในการศึกษาเล่าเรียน

การพึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การมีทรัพยากรธรรมชาติ ความสามารถในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาตินั้น และความสามารถในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่ไม่เสื่อมเสียไปจนหมดสิ้น หรือไม่ให้เสียสมดุลธรรมชาติมากนัก ตัวอย่างทรัพยากรธรรมชาติคือ ดิน น้ำ ป่า สัตว์บกและสัตว์น้ำ รวมทั้งแร่ธาตุต่างๆ ที่มีค่าและความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์

การพึ่งตนเองได้ทางจิตใจ หมายถึง สภาพจิตใจที่กล้าแข็งในการที่จะต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคในการหาเลี้ยงชีพ การพัฒนาชีวิตให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ในการปกครองตนเองในการป้องกันกิลเลสตันหา ไม่ให้อยากได้อีกดิ้นรนเกินความสามารถของตน เป็นคนที่มีรู้จักพอไม่โลภมากเกินไป ไม่มีความยากจนจนเกินไป หากมีบุคคลประเภทนี้มากขึ้นเพียงใด ย่อมจะยิ่งช่วยทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้มากขึ้นเพียงนั้น ทั้งนี้การที่บุคคลพึ่งตนเองได้ทางจิตใจยังจะเป็นรากฐานของการพึ่งตนเองด้านอื่น เช่น ทางสังคม ทางเศรษฐกิจ และเทคโนโลยี เป็นต้น

การพึ่งตนเองได้ทางสังคม หมายถึง กลุ่มคนกลุ่มหนึ่งๆ มีความเป็นปึกแผ่นเหนียวแน่น มีผู้นำที่มีประสิทธิภาพ สามารถนำกลุ่มคนเหล่านี้ปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ ของตนไปสู่เป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยกลุ่มของตนเอง หรืออาจขอความร่วมมือช่วยเหลือจากภายนอกก็ได้ การพึ่งตนเองทางสังคมช่วยทำให้ชุมชนสามารถดำเนินการใดๆ ให้บรรลุเป้าหมายด้วยตนเองหรือสามารถหาความช่วยเหลือจากภายนอกเข้ามาช่วยทำให้ชุมชนช่วยตนเองได้

การพึ่งตนเองได้ทั้ง 5 ด้านตามตัวแบบ TERMS องค์ประกอบในแต่ละองค์ประกอบต่างมีความสำคัญและปฏิบัติหน้าที่ของตน ขณะเดียวกันผลของการปฏิบัติหน้าที่ของตนนั้นบางส่วนมีผลสัมพันธ์ต่อองค์ประกอบอื่นด้วย ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันดังกล่าวเรียกว่า ความสัมพันธ์เชิงหน้าที่ และเนื่องจากพึ่งตนเองได้นั้นมีลักษณะเป็นพลวัต คือ เลื่อนสูงขึ้นหรือต่ำลงได้ ในที่ขณะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา จึงเทียบได้กับความสมดุลเคลื่อนที่ ดังนั้นโดย

คำว่า ฟังตนเองได้จึงหมายถึง การมีความสมดุลทั้งห้าด้าน คือ ความสมดุลทางเทคโนโลยี หมายถึง ชุมชนมีเทคโนโลยีพอแก่ความต้องการ ความสมดุลทางเศรษฐกิจ หมายถึง ชุมชนพอกินพอใช้ไม่ขาดไม่เกินหรือเกินเล็กน้อย ความสมดุลทางธรรมชาติ หมายถึง ชุมชนมีทรัพยากรให้ใช้อยู่เสมอไม่ได้ขาด ใช้ไปสร้างใหม่ขึ้นมาทดแทนเช่นนี้เรื่อยไป ความสมดุลทางจิตใจ หมายถึง คนในชุมชนชนบทแต่ละคนมีจิตปกติสุข ไม่กังวลเป็นทุกข์ มีความสุขตามอัตภาพ ความสมดุลทางสังคม หมายถึง ชุมชนมีความมั่นคงแข็งแรง มีวิถีชีวิตที่เอื้อต่อการรวมกลุ่ม ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

สภาพทอลิกแห่งประเทศเพื่อการพัฒนาสังคมและองค์กรเซเบโม¹⁸ ได้ศึกษาองค์ประกอบที่เป็นเงื่อนไขเอื้ออำนวยให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่หรือฟังตนเองได้นั้นมีอยู่ 3 ประการ คือ 1) ชุมชนจะต้องมีแรงเกาะเกี่ยวภายในหรือจำเป็นจะต้องมีความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลที่มีการปฏิบัติในชีวิตประจำวันและมีสถาบันที่คอยสร้างความสัมพันธ์นี้ให้เกิดขึ้นใหม่ตลอดเวลา ตัวอย่างเช่น บางชุมชนมีสถาบันผีปู่ย่าซึ่งมีบทบาทในการสร้างเงื่อนไขให้กับคนกลุ่มหนึ่งมาสร้างความสัมพันธ์แบบช่วยเหลือกันเพราะความเป็นเครือญาติกัน 2) ชุมชนจะต้องมีความพอเพียงในปัจจุบันดำรงชีวิต นั่นคือ อย่างน้อยในพื้นที่ชุมชนต้องมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรเพียงพอที่ชาวบ้านจะทำการผลิต หรือมีเงื่อนไขที่จะสร้างงานและการผลิตให้บุคคลดำรงอยู่ได้ไม่ต้องอพยพออกไปจากชุมชน 3) ชุมชนต้องมีอิสระในการจัดการภายในชุมชนและกระบวนการตัดสินใจ ไม่ว่าจะเป็นการจัดการและการตัดสินใจในมิติใดก็ตาม เช่น ในมิติเศรษฐกิจ การตัดสินใจว่าจะขายผลผลิตเมื่อใดสามารถกระทำได้อย่างมีอิสระ เป็นต้น ซึ่งองค์ประกอบทั้ง 3 ส่วนนี้จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กันตลอดเวลาและภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงชุมชนก็ไม่จำเป็นต้องปิดตัวเองจากภายนอก แต่สามารถติดต่อได้โดยอยู่บนรูปแบบความสัมพันธ์ที่เท่าเทียม เลือกรับรู้เท่าทันหรือเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อกัน

จักรทิพย์ นาดสุภา¹⁹ เห็นว่าเงื่อนไขในการพัฒนาเพื่อการฟังตนเองของชาวบ้านมี 6 ประการ คือ 1) การพัฒนาจะต้องเป็นแบบกลุ่ม ชาวบ้านจะต้องอยู่รวมกันเป็นชุมชนเป็นหมู่บ้าน ไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่ มีการช่วยเหลือกันและกันและต้องมีสมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมที่จะทำมากพอ 2) ต้องมีจิตสำนึก มีการช่วยเหลือกันและกัน 3) จิตสำนึกนี้ต้องผลิตซ้ำขึ้นมาอีกได้ คือ

¹⁸ กิตติกร สุนทรานุรักษ์. "การพัฒนาชุมชนฟังตนเอง : กรณีศึกษาชุมชนศิระระอโคก." (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารจิต. ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2543). หน้า 6.

¹⁹ จักรทิพย์ นาดสุภา. บ้านกับเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์. 2540). หน้า 95-101.

ต้องให้มันสร้างขึ้นมาใหม่ให้แจ่มชัดต่อเนื้อง 4) ต้องมีการรวมตัวกันในรูปแบบสหพันธ์อย่างใดอย่างหนึ่ง 5) มีการประสานวัฒนธรรมหรือกิจกรรมของตนกับคนกลุ่มอื่นๆในสังคม 6) ชุมชนควรมีความสัมพันธ์ที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติและน่าจะเป็นชุมชนที่อนุรักษ์ธรรมชาติและแวดล้อมด้วย

กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ²⁰ ได้เสนอว่า การส่งเสริมการพึ่งตนเอง ควรสร้างปัจจัยสร้างสรรค์ต่างๆ ที่ไม่เคยมีอยู่ให้เกิดขึ้นหรือที่มีอยู่แล้วแต่มีข้อบกพร่องให้มีความสมบูรณ์ ปัจจัยสร้างสรรค์ที่ขาดไม่ได้สำหรับสร้างระบบการช่วยเหลือพึ่งตนเอง คือ 1) จิตสำนึกและความตื่นตัวให้มีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง เชื่อมั่นในหลักการที่ว่า คนจนสามารถที่จะช่วยตนเองพร้อมๆกับช่วยผู้อื่นได้ 2) การจัดองค์กร เป็นการทำกิจกรรมร่วมกัน รับผิดชอบร่วมกัน ตัวอย่าง กิจกรรมธนาคารควาย กลุ่มเลี้ยงควายร่วมกันเป็นตัวอย่างที่ดีที่สุดที่จะฝึกฝนความรับผิดชอบต่อรวมกันเป็นกลุ่ม 3) การมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนในกลุ่ม การมีส่วนร่วมเต็มที่ตั้งแต่ระดับสมาชิกขึ้นมาทุกระดับ 4) การสำแดงศักยภาพของกลุ่มอาจแสดงออกได้สองทาง คือ การช่วยเหลือซึ่งกันและกันที่แสดงออกซึ่งความสามัคคีกันภายในกลุ่ม เพื่อลดการพึ่งพาหรือการถูกเอาเปรียบจากภายนอก และการต่อรองกับภายนอกที่แสดงออกถึงพลังที่มีอยู่ด้วยการต่อรองกับภายนอก ในลักษณะที่ร้องขอเพิ่มบริการ หรือเพิ่มราคาผลผลิตให้มากขึ้น หรือการต่อรองเพื่อรักษาความเป็นอิสระของกลุ่ม

จากที่กล่าวมาทั้งหมดพอสรุปได้ว่า การพึ่งตนเองนั้นมีสองระดับ คือ การพึ่งตนเองในระดับบุคคลและระดับกลุ่ม สำหรับการพึ่งตนเองในระดับบุคคล หมายถึง การมีอิสระในการคิดวิเคราะห์ปัญหา ตัดสินใจและใช้ความสามารถของตนในการแก้ปัญหา ตลอดจนการดำเนินกิจกรรมต่างๆในชีวิตและช่วยเหลือตนเองได้โดยไม่เป็นภาระแก่บุคคลอื่น ดังนั้นในเบื้องต้นบุคคลต้องมีความสามารถที่จะตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานและจัดความสัมพันธ์กับสิ่งรอบตัวได้ เช่น การมีปัจจัยสี่ที่เพียงพอ การมีอาชีพและสามารถหาเลี้ยงตนและครอบครัวได้ การมีเงินออมใช้จ่ายในยามฉุกเฉิน เป็นต้น ส่วนการพึ่งตนเองในระดับกลุ่มหรือสังคม หมายถึง บุคคลในกลุ่มร่วมกันคิด วิเคราะห์ปัญหาและดำเนินการแก้ไขปัญหาระบบหรือเปลี่ยนแปลงเพื่อประโยชน์

²⁰ กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ. การพึ่งตนเองศักยภาพในการพัฒนาชนบท. (กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองสาสน์การพิมพ์, 2530). หน้า210-211.

ของกลุ่มโดยอาศัยกำลังและความสามารถของกลุ่มเป็นหลัก ซึ่งกลุ่มมีอิสระในการคิดและการดำเนินการของกลุ่ม

นอกจากนี้ การพึ่งตนเองนั้นไม่ได้หมายความว่า ไม่ได้สัมพันธ์หรืออาศัยบุคคลอื่น หากแต่พึ่งพาอาศัยกันได้ในลักษณะเป็นการพึ่งพาอาศัยที่เกื้อกูลช่วยเหลือกัน โดยไม่มุ่งหวังที่จะครอบงำ หรือพึ่งพาจนช่วยเหลือตนเองไม่ได้ ซึ่งเป็นการพึ่งพาที่มีความสัมพันธ์ในแนวราบคือ มีความเสมอภาคและอิสระไม่ครอบงำทั้งทางความคิดและการกระทำ เช่น การพึ่งพาอาศัยกันทางแรงงานโดยการลงแขกเกี่ยวข้าว เป็นต้น

เรื่ององค์ประกอบหรือเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้พอสรุปได้ดังนี้ คือ

- 1) มีความพอเพียงในปัจจุบันการดำรงชีวิต ทั้งปัจจัยสี่และทรัพยากรที่เพียงพอแก่การผลิตให้คนในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่โดยไม่ต้องอพยพไปจากชุมชน
- 2) ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีความช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันและกันได้
- 3) ชุมชนมีการรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาและร่วมกันดำเนินกิจกรรมอันเป็นประโยชน์แก่กลุ่ม
- 4) ชุมชนสามารถจัดการความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและสิ่งแวดล้อม จัดการความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในกลุ่มได้อย่างเหมาะสม เช่น การสืบทอดหรือฟื้นฟูประเพณีที่ส่งเสริมความสามัคคีในชุมชนอย่างการลงแขกเกี่ยวข้าว และจัดการความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในและนอกกลุ่ม เช่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น

2.1.3 แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานแก่พลนิกรชาวไทยเพื่อเป็นแนวทางการดำรงอยู่ และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาประเทศและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นวาทะกรรมที่ได้กระแสดำเนินการพัฒนาแนวทันสมัย (modernization) ที่มุ่งการขยายตัวทางเศรษฐกิจโดยเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นหลัก จนละเลยการพัฒนาอย่างเป็นขั้นเป็นตอนที่จะทำให้ทุกคนมีพออยู่พอกินก่อน แล้วจึงจะพัฒนาในขั้นสูงขึ้นไปตาม

แนวทางเศรษฐกิจพอเพียง²¹ ดังจะเห็นจากความตอนหนึ่งในพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว วันที่ 18 กรกฎาคม 2517

“...การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐาน คือ ความพอมีพอกิน พอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและใช้อุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชา เมื่อได้พื้นฐานความมั่นคงพร้อมพอควรและปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้างค่อยเสริมความเจริญและยกฐานะเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นโดยลำดับต่อไป หากมุ่งแต่จะทุ่มเทสร้างความเจริญ ยกเศรษฐกิจขึ้นให้รวดเร็วแต่ประการเดียว โดยไม่ให้แผนปฏิบัติการสัมพันธ์กับสภาวะของประเทศและของประชาชนโดยสอดคล้องด้วย ก็จะเกิดความไม่สมดุลในเรื่องต่างๆ ขึ้น ซึ่งอาจกลายเป็นความยุ่งยากล้มเหลวได้ในที่สุด...”²²

นอกจากพระบรมราโชวาทดังกล่าวแล้ว พระองค์ยังทรงพระราชทานพระราชดำริชเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง เพื่ออธิบายถึงปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ดังความว่า

“ Self-sufficiency นั้นหมายความว่า...ผลิตอะไรมีพอที่จะใช้ ไม่ต้องไปขอยืมคนอื่นอยู่ได้ด้วยตนเอง...”²³

“...ความพอเพียงนี้ไม่ได้หมายความว่า ทุกครอบครัวต้องผลิตอาหารของตัวเอง จะต้องทอผ้าใส่เอง อย่างนั้นมันเกินไป...บางสิ่งบางอย่างที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการก็ขายได้ แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไร ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก...”²⁴

“...พอเพียง หมายความว่า พอประมาณไม่สุดโต่ง ไม่โลภอย่างมาก คนเราก็อยู่เป็นสุข พอเพียงนี้อาจจะมีมาก อาจจะมีของหรูหราก็ได้ แต่ว่าต้องไม่ไปเบียดเบียนคนอื่น ต้องให้พอประมาณ พุดจากก็พอเพียงทำอะไรก็พอเพียง ปฏิบัติตนก็พอเพียง...”²⁵

²¹ อภิชาติ พันธเสน. “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับนโยบายของรัฐ”. *วารสารประชาคมวิจัย*. 12. 67 (พฤษภาคม-มิถุนายน 2549): 3.

²² ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. “ตามรอยพระยุคลบาทสู่เศรษฐกิจพอเพียง: มิติใหม่ของการพัฒนาเศรษฐกิจการเกษตร”. (ม.ป.ท., 2544), หน้า 9.

²³ สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. *เศรษฐกิจพอเพียง*. (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2547), หน้า 11.

²⁴ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. “.ศ.พพ. คือ อะไร”. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 12.

“...คนเราถ้าพอในความต้องการ มันก็มีความโลภน้อย เมื่อมีความโลภน้อยก็เบียดเบียนคนอื่นน้อย ถ้าประเทศใดมีความคิดอันนี้ มีความคิดว่าทำอะไรต้องพอเพียง หมายความว่า พอประมาณ ซื่อตรง ไม่โลภอย่างมาก คนเราก็อยู่เป็นสุข....ถ้าไม่มีเศรษฐกิจพอเพียง เวลาไฟดับ...จะพังหมด จะทำอะไร. ที่ที่ต้องใช้ไฟฟ้าก็ต้องแยะไป. ...หากมีเศรษฐกิจพอเพียงแบบไม่เต็มที่ ถ้าเรามีเครื่องปั่นไฟ ก็ใช้ปั่นไฟ หรือถ้าชั้นโบราณกว่า มีดก็จุดเทียน คือมีทางที่จะแก้ปัญหาเสมอ. ...ฉะนั้นเศรษฐกิจพอเพียงนี้ ก็มีเป็นขั้นๆ แต่จะบอกว่าเศรษฐกิจพอเพียงนี้ ให้พอเพียงเฉพาะตัวเองร้อยเปอร์เซ็นต์ นี่เป็นสิ่งที่ทำไม่ได้. จะต้องมีการแลกเปลี่ยน ต้องมีการช่วยกัน.....พอเพียงในทฤษฎีหลวงนี้ คือให้สามารถที่จะดำเนินงานได้.”²⁶

จากพระราชดำริช้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานในวาระต่างๆ มีผู้อธิบายถึงความหมายและแนวทางปฏิบัติดังนี้

สุเมธ ตันติเวชกุล²⁷ ได้อธิบายสาระสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียงว่า ความหมายเศรษฐกิจพอเพียง หรือระบบเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองได้ หมายถึง ความสามารถของชุมชน เมือง รัฐ ประเทศหรือภูมิภาคหนึ่งๆ ในการผลิตสินค้าและบริการทุกชนิดเพื่อเลี้ยงสังคมนั้นๆ ได้ โดยพยายามหลีกเลี่ยงที่จะต้องพึ่งพาปัจจัยต่างๆ ที่เราไม่ได้เป็นเจ้าของ ส่วนเศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคลนั้น คือ ความสามารถในการดำรงชีวิตได้อย่างไม่เดือดร้อน กำหนดความเป็นอยู่อย่างประมาณตนตามฐานะตามอัตภาพและที่สำคัญไม่หลงไหลไปตามกระแสของวัตถุนิยม มีอิสรภาพ เสรีภาพ ไม่พัวพันการอยู่กับสิ่งใด ซึ่งนัยสำคัญของแนวคิดระบบเศรษฐกิจพอเพียงมีองค์ประกอบหลักอยู่ 3 ประการ ได้แก่

ประการแรก เป็นระบบเศรษฐกิจที่ยึดถือหลักการ “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” โดยมุ่งเน้นการผลิตพืชผลให้เพียงพอับความต้องการบริโภคในครัวเรือนเป็นอันดับแรก เมื่อเหลือพอจากการบริโภคแล้วจึงคำนึงถึงการผลิตเพื่อการค้า ในสภาพการณ์เช่นนี้เกษตรกรจะกลายเป็นผู้กำหนด หรือเป็นผู้กระทำต่อตลาดแทนที่ว่าตลาดจะเป็นตัวกระทำหรือเป็นตัวกำหนด

²⁶ ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตร และทรัพยากร คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. “ตามรอยพระยุคลบาทสู่เศรษฐกิจพอเพียง: มิติใหม่ของการพัฒนาเศรษฐกิจการเกษตร”. (ม.ป.ท., 2544). หน้า 22.

²⁷ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. “ศ.พพ. คือ อะไร”. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.) หน้า 18.

²⁸ สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. เศรษฐกิจพอเพียง. (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. 2547). หน้า 16-17.

เกษตรกรดังเช่นที่เป็นอยู่ในขณะนี้ และหลักใหญ่สำคัญยิ่ง คือ การลดค่าใช้จ่าย โดยการสร้างสิ่งอุปโภคบริโภคที่ดินของตนเอง เช่น ข้าว น้ำ ปลา ไข่ ไม้ผล พืชผัก ฯลฯ

ประการที่สอง เศรษฐกิจพอเพียงให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มของชาวบ้าน ทั้งนี้กลุ่มหรือองค์กรชาวบ้านที่เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ให้หลากหลายครอบคลุมทั้งการเกษตรแบบผสมผสาน หัตถกรรม การแปรรูปอาหาร การทำธุรกิจค้าขาย และการท่องเที่ยวระดับชุมชน ฯลฯ เมื่อองค์กรชาวบ้านเหล่านี้ได้รับการพัฒนาให้เข้มแข็งและมีเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้นแล้ว เกษตรกรทั้งหมดในชุมชนก็จะได้รับการดูแลให้มีรายได้เพิ่มขึ้นรวมทั้งได้รับการแก้ไขปัญหาในทุกๆ ด้าน เมื่อเป็นเช่นนี้เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศก็จะสามารถเติบโตอย่างมีเสถียรภาพ ซึ่งหมายความว่าเศรษฐกิจสามารถขยายตัวไปพร้อมๆ กับสภาพการณ์ด้านการกระจายรายได้ที่ดีขึ้น

ประการที่สาม เศรษฐกิจพอเพียงตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเมตตา ความเอื้ออาทร และความสามัคคีของสมาชิกในชุมชนในการร่วมแรงร่วมใจ เพื่อประกอบอาชีพต่างๆ ให้บรรลุผลสำเร็จ ประโยชน์ที่เกิดขึ้นจึงมิได้หมายถึงรายได้แต่เพียงมิติเดียว หากแต่ยังรวมถึงประโยชน์ในมิติอื่นๆ ด้วย ได้แก่ การสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันครอบครัว สถาบันชุมชน ความสามารถในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนาขบวนการเรียนรู้ของชุมชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งการรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีที่งดงามของไทยให้คงอยู่ตลอดไป

สำหรับการปฏิบัติตนตามแนวทางเศรษฐกิจแบบพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำรินี้ มีหลักดังนี้

1) ยึดความประหยัด ตัดทอนค่าใช้จ่ายในทุกด้านที่ไม่จำเป็น ลดละความฟุ่มเฟือยในการดำรงชีพอย่างจริงจัง ดังพระราชดำรัสว่า "...ความเป็นอยู่ที่ดีต้องไม่ฟุ้งเฟ้อ ต้องประหยัดไปในทางที่ถูกต้อง..."

2) ยึดถือการประกอบอาชีพด้วยความถูกต้อง สุจริต แม้จะตกอยู่ในภาวะขาดแคลนในการดำรงชีพก็ตาม ดังพระราชดำรัสที่ว่า "...ความเจริญของคนทั้งหลาย ย่อมเกิดมาจากการประพฤติชอบและการหาเลี้ยงชีพชอบเป็นหลักสำคัญ..."

3) ละเลิกการแก่งแย่งผลประโยชน์และแข่งขันกันในทางการค้าขายประกอบอาชีพแบบต่อสู้กันอย่างรุนแรงดังอดีต ซึ่งมีพระราชดำรัสเรื่องนี้ว่า "...ความสุขความเจริญอันแท้จริงนั้น หมายถึง ความสุขความเจริญที่บุคคลแสวงหามาได้ด้วยความเป็นธรรมทั้งในเจตนาและการกระทำ ไม่ใช่ได้มาด้วยความบังเอิญ หรือด้วยการแก่งแย่งเบียดบังมาจากผู้อื่น..."

4) ไม่หยุดนิ่งที่จะหาทางให้ชีวิตหลุดพ้นจากความทุกข์ยากครั้งนี้ โดยต้องชวนขวายไฟหาความรู้ให้เกิดมีรายได้เพิ่มพูนขึ้นจนถึงขั้นพอเพียงเป็นเป้าหมายสำคัญ พระราชดำรัสตอนหนึ่งที่ทำให้ความชัดเจนว่า “..การที่ต้องการให้ทุกคนพยายามที่จะหาความรู้ และสร้างตนเองให้มั่นคงนี้ เพื่อที่จะให้ตัวเองมีความเป็นอยู่ที่ก้าวหน้า ที่มีความสุข พอมีพอกินเป็นขั้นหนึ่ง และขั้นต่อไปก็คือ ให้มีเกียรติว่ายืนได้ด้วยตนเอง”

ส่วนแนวคิดระบบเศรษฐกิจพอเพียงสำหรับเกษตรกรตามแนวพระราชดำริ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักการ “ทฤษฎีใหม่” 3 ขั้น คือ ขั้นที่1) มีความพอเพียงเลี้ยงตัวเองได้บนพื้นฐานของการใช้จ่าย ขั้นที่2) รวมพลังกันในรูปกลุ่มเพื่อทำการผลิต การตลาด การจัดการ รวมทั้งด้านสวัสดิการ การศึกษา การพัฒนาสังคม ขั้นที่3) สร้างเครือข่ายกลุ่มอาชีพและขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้หลากหลาย โดยประสานความร่วมมือกับภาคองค์กรพัฒนาเอกชนและภาคราชการ ในด้านเงินทุนการตลาด การผลิต การจัดการและข่าวสารข้อมูล

เกษม วัฒนชัย²⁸ อธิบายว่าเป็นปรัชญาการดำรงอยู่และปฏิบัติตน ตั้งแต่ครอบครัว บริษัท องค์กร หน่วยงานหรือแม้แต่ประเทศชาติ ให้เกิดความสมดุลท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงจากภายนอกและภายใน และสรุปหลักเศรษฐกิจพอเพียงไว้ดังนี้

- 1) แนวคิดหลักของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงคือ ทางสายกลาง
- 2) องค์ประกอบของความพอเพียง ได้แก่ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล ความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน
- 3) ปัจจัยแห่งความสำเร็จ (1) ต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต (2) ให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา และความรอบคอบ (3) ในการนำหลักแห่งปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ปฏิบัตินั้น จะต้องอาศัยความรอบรู้ รอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่ง ในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผน และดำเนินการทุกขั้นตอน

จากการอธิบายข้างต้นจะเห็นได้ว่าหลักเศรษฐกิจพอเพียงมีความคิดพื้นฐานมาจากพุทธศาสนา คือ มองทุกอย่างในโลกล้วนเป็นอนิจจัง มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ต้องมีการ

²⁸ เกษม วัฒนชัย. “ปรัชญาแห่งเศรษฐกิจพอเพียง.” วารสารม.อบ. 13.207 (มกราคม 2549): 1.

เตรียมตัวและเตรียมพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง ตามแนวพุทธศาสนา คือ การให้ทาน รักษาศีล การต้องมีจิตตั้งมั่นหรือสมาธิในการดำเนินกิจกรรมต่างๆและพัฒนาปัญญาอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้รู้เท่าทันซึ่งคุณค่าและความสำคัญของการใช้ชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง คือ การสร้างความสมดุลและการใช้ชีวิตแบบพร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลง บนพื้นฐานของการใช้ความรู้อย่างรอบคอบ การมีศีลธรรมเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต²⁹

2.1.4 แนวคิดการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้

ทิตินา แชมมณี³⁰ ได้อธิบายการเรียนรู้ (Learning) ว่ามีขอบเขตที่ครอบคลุมความหมาย 2 ประการ คือ 1) การเรียนรู้ในความหมายของกระบวนการเรียนรู้ (Learning process) ซึ่งหมายถึง การดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนหรือการใช้วิธีการต่างๆ ที่ช่วยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ 2) การเรียนรู้ ในความหมายของผลการเรียนรู้ (Learning outcome) ซึ่งได้แก่ ความรู้ความเข้าใจในสาระต่างๆ ความสามารถในการกระทำ การใช้ทักษะกระบวนการต่างๆ รวมทั้งความรู้สึกหรือเจตคติอันเป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ หรือการใช้วิธีการเรียนรู้ ดังนั้นการเรียนรู้จึงมีลักษณะเป็นทั้งผลลัพธ์ที่เป้าหมายปลายทาง (ends) และวิธีการที่นำไปสู่เป้าหมาย (means)

เมื่อผู้เรียนใช้กระบวนการเรียนรู้ หรือวิธีการเรียนรู้ในเนื้อหาสาระต่างๆแล้ว ผลที่เกิดขึ้นตามมาก็คือ ผู้เรียนเกิดความเข้าใจหรือไม่เข้าใจในสิ่งที่เรียน นอกจากนั้นสิ่งที่มักเกิดขึ้นควบคู่ไปด้วยกันเสมอ คือ กระบวนการในการเรียนรู้นั่นเอง ดังนั้นผลการเรียนรู้จึงมี 2 ส่วนคือ 1) ส่วนที่เป็นสาระ คือความรู้ ความเข้าใจ ทักษะและเจตคติเกี่ยวกับสาระที่เรียนรู้ 2) ส่วนที่เป็นกระบวนการเรียนรู้หรือวิธีการเรียนรู้ ที่จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการเรียนรู้ต่อไป

ทุกคนเกิดมามีศักยภาพในการเรียนรู้ด้วยตนเอง แม้จะไม่มีผู้สอนก็สามารถเรียนรู้ได้ กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการที่แต่ละบุคคลใช้เพื่อให้ตนเองเกิดการเรียนรู้ แต่กระบวนการสอนเป็นกระบวนการ เป็นขั้นตอน และวิธีการดำเนินการที่บุคคลช่วยให้คนอื่นเกิดการเรียนรู้ ซึ่งต้องอาศัยความรู้ ความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์

²⁹ ปรียานุช พิบูลสรารุช. "ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับนโยบายของรัฐ". วารสารประชาคมวิจัย. 12. 67 (พฤษภาคม-มิถุนายน 2549): 32.

³⁰ ทิตินา แชมมณี. กระบวนการเรียนรู้ ความหมายแนวทางการพัฒนาและปัญหาข้อใจ. (กรุงเทพฯ: พัฒนาคณาภาพวิชาการ, 2545). หน้า 1-4.

อุทุมพร จามรมานและคณะ³¹ การเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการที่เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวผู้เรียน ซึ่งมีสาเหตุมาจากสิ่งเร้าหรือตัวกระตุ้นส่งผลให้เกิดพฤติกรรมที่แตกต่างกันออกไปตามสถานการณ์นั้น กระบวนการดังกล่าวคลุมถึงการแก้ปัญหาและการให้เหตุผล

สมคิด อิศระวัฒน์³² ได้แบ่งกลุ่มคำอธิบายความหมายของการเรียนรู้เป็น 3 กลุ่ม คือ 1) การเรียนรู้ คือ ผลที่ได้รับ (Outcome) ได้แก่ การเติบโต การออกกำลังกาย ความต้องการที่จะรู้มากขึ้น ความเข้าใจ การเปลี่ยนแปลง การได้มาซึ่งความรู้ เก็บรวบรวมข้อมูล การค้นหาข้อมูลในสิ่งที่ไม่เคยรู้มาก่อน 2) การเรียนรู้ คือ การประยุกต์ใช้ (Application) นำความรู้ที่เรียนไปปรับใช้ให้เป็นประโยชน์ในสถานการณ์ใหม่ 3) การเรียนรู้ คือ กระบวนการ (Process) ได้แก่ การท่องจำ การสังเกต การลองผิดลองถูกหรือการฝึกหัดทำ

สมประสงค์ น่วมบุญลือ³³ กล่าวว่า ญาณวิทยา (Epistemology) คือ ความรู้ในการแสวงหาความรู้ บางทีเขียนว่า Theory of Knowledge และแบ่งแหล่งความรู้เป็นแหล่งใหญ่ๆ ได้ 5 แหล่ง ดังนี้ 1) แหล่งความรู้ที่เรียกว่า Divine Knowledge เป็นความรู้จากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จากเทพเจ้า หรือเทวบัญชา เทวประกาศิต เทพสังฆรณ์ เทพนิมิตร เรียกตามภาษาชาวบ้านว่า “ผีบอก” “เทวดาบอก” 2) ความรู้จากปราชญ์ รู้จากครูบาอาจารย์ และผู้เชี่ยวชาญ เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรง พวกนี้เรียกว่าปราชญ์ คือ ใครก็ได้ที่มีความรู้ในเรื่องนั้นจริงๆ 3) ความรู้เกิดจากการสัมผัสทั้ง 5 คือ หู ตา จมูก ลิ้น กาย ทางพุทธศาสนา มี 6 คือ หู ตา จมูก ลิ้น กาย และใจ 4) ความรู้เกิดจากการหยั่งรู้ เกิดจากภาวะที่ต้องอยากรู้คำตอบเสียก่อนแล้วต้องการหาคำตอบ การหยั่งรู้จะมีพื้นฐานความรู้มาระดับหนึ่งแล้วยังหาคำตอบไม่ได้แล้วก็คิดขึ้นมาได้ 5) ความรู้เกิดจากการใช้เหตุผล เป็นความสัมพันธ์ของ 2 สิ่งที่เป็นระบบระเบียบสามารถโยงความสัมพันธ์ของความเป็นเหตุและผลได้ การใช้เหตุผลเพื่อแสวงหาความจริงที่ใช้กันอยู่มี 2 วิธี คือ นินัยและอุปนัย

³¹ อุทุมพร จามรมาน, ปัทป เมธาคุณวุฒิ และ สุวิมล ว่องวานิช. การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่จำเป็นสำหรับคนยุคใหม่. (มปท. 2538). หน้า 7.

³² สมคิด อิศระวัฒน์. การสอนผู้ใหญ่. (กรุงเทพฯ: จรัสสินการพิมพ์, 2543). หน้า 80.

³³ สมประสงค์ น่วมบุญลือ. “ศึกษาวาระการรู้ของมนุษย์.” ใน การเรียนรู้แนวใหม่กับการจัดการศึกษาไทย. (นครปฐม: เพชรเกษมการพิมพ์, 2542). หน้า 2-8.

ปารีชาติ วลัยเสถียรและคณะ³⁴ ได้สรุปวิธีการจัดการเรียนรู้เป็น 5 ระดับ คือ

- 1) ในระดับบุคคล ใช้วิธีการส่งเสริมการศึกษาขั้นพื้นฐาน การส่งเสริมข้อมูลเพื่อขยายการรับรู้ ประกอบการตัดสินใจและการส่งเสริมการพัฒนาตนเอง เพื่อเตรียมความพร้อมในการเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนา การพัฒนาอาชีพ การพัฒนาด้านจิตใจตามแนวทางพุทธศาสนา เป็นต้น โดยมีเทคนิค เช่น การสังเกต การนำเสนอต่อที่ประชุม การบันทึกข้อความ ฯลฯ
- 2) ในระดับกลุ่ม ซึ่งกลุ่มเป็นกลไกของการทำงานในระดับชุมชนและเป็นกลไกในการให้การศึกษาในหลายเนื้อหา ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ด้วยวิธีการทำงานร่วมกัน จะเริ่มจากสรุปภาพปัญหาหรือความต้องการที่ดำรงอยู่ จากนั้นจะวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาแล้วจึงแสวงหาแนวทางแก้ไขหรือสนองความต้องการ เช่น การประชุม การอภิปรายกลุ่ม การสาธิต การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ฯลฯ
- 3) ในระดับชุมชน เป็นการให้การศึกษาแก่สาธารณชนในวงกว้าง โดยมุ่งถึงคนเป็นจำนวนมาก สำหรับวิธีการใช้หลักการแบบมีส่วนร่วมของผู้เรียน โดยให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางมุ่งให้เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติ สาระของข้อมูลและความรู้ต้องสอดคล้องกับความต้องการและความสนใจที่เป็นประโยชน์ต่อกลุ่มเป้าหมาย และเน้นให้เกิดกระบวนการเสริมสร้างให้ชุมชน คิดเป็น พูดเป็น ทำเป็น โดยรูปแบบของการให้การศึกษา ได้แก่ การรณรงค์ด้วยสื่อ การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน การสัมมนา ฯลฯ
- 4) ในระดับเครือข่าย เช่น การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม การประชุมสัมมนา ฯลฯ
- 5) การจัดการศึกษาสำหรับเด็กและสำหรับผู้ใหญ่ เช่น สำหรับเด็กใช้การเล่นิทาน การทดลองทำ การละเล่น ฯลฯ สำหรับผู้ใหญ่ใช้การบอกเล่า การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การสาธิต ฯลฯ

สัมฤทธิ์ ฉนวนิม³⁵ กระบวนการเรียนรู้ เป็นกระบวนการเกิดภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านได้นำประสบการณ์การแก้ปัญหาทั้งในทางที่ถูกและความผิดพลาดจากคนในอดีต และจากตนเองมาเป็นบทเรียน และปรับใช้ในการแก้ปัญหาจนเกิดความรู้ความสันทัดสามารถนำมาใช้ในชีวิตรประจำวันอย่างได้ผล จึงถือได้ว่ากระบวนการเรียนรู้มีความสำคัญต่อกระบวนการเกิดภูมิปัญญาชาวบ้านอย่างยิ่ง

³⁴ ปารีชาติ วลัยเสถียร, พระมหาสุทิตย อบอุ่น, สหทัยา วิเศษ, จันทนา เบญจทรัพย์ และชลกาญจน์ ฮาชันนารี, *กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: อุษากการพิมพ์, 2546), หน้า 277-281.

³⁵ สัมฤทธิ์ ฉนวนิม, "ภูมิปัญญาชาวบ้านในการประกอบอาชีพ : กรณีศึกษาเครือข่ายวนเกษตรและป่าชุมชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะเข้เขา," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต ภาควิชาพัฒนาแรงงานและสวัสดิการ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545), หน้า 24.

เอกวิทย์ ณ ถลาง³⁶ ศึกษาวิเคราะห์และประมวลลักษณะการเรียนรู้ของชาวบ้าน จนก่อให้เกิดภูมิปัญญา ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1) การลองผิดลองถูก จากประสบการณ์ของการลองผิดลองถูก มนุษย์สะสมความรู้ ความเข้าใจของตนไว้ แล้วถ่ายทอดส่งต่อให้แก่ลูกหลานเผ่าพันธุ์ของตนนานๆ เข้าสิ่งที่ประพฤติปฏิบัติ หรือห้ามประพฤติปฏิบัติก็กลายเป็นจารีตธรรมเนียม หรือข้อห้ามในวัฒนธรรมของกลุ่มคนนั้นๆ บ่อยครั้งภูมิปัญญาเหล่านั้นใช้การต่อไปไม่ได้ เพราะเหตุปัจจัยเปลี่ยนแปลงไปในสถานการณ์ เปลี่ยนไป มนุษย์ต้องให้ปัญญาขบคิดแก้ปัญหาใหม่ต่อเมื่อได้เรียนรู้ว่าคิดอย่างไรจึงจะแก้ไขปัญหาได้ก็จะจดจำความคิดและวิธีปฏิบัตินั้นไว้ต่อไป ถ้าล้มเหลวก็จะจดจำหวั่นเป็นข้อห้าม ด้วยการสั่งสมประสบการณ์ดังกล่าว มนุษย์ก็สั่งสมภูมิปัญญาในการดำรงชีพไว้มากขึ้นและมีความเสี่ยงน้อยลง

2) การลงมือกระทำจริงในสถานการณ์จริง เช่น การปลูกพืช สร้างบ้าน ต่อสู้กับภัยอันตราย ฯลฯ เช่น ชาวภาคกลางเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับภวระน้ำหลาก น้ำท่วม น้ำลัด ด้วยการปลูกเรือนใต้ถุนสูง เดินทางด้วยเรือ และทำไร่ให้สอดคล้องกับฤดูกาล

3) การสาธิตวิธีการ การสั่งสอนด้วยวิธีการบอกเล่า การสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร โดยทั่วไปการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านจะนิยมสองวิธีแรก ส่วนกรณีที่เป็นศิลปะ วิทยาการระดับที่มีความซับซ้อนหรือลึกซึ้งจึงจะใช้วิธีลายลักษณ์อักษรในรูปของตำรา เช่น ตำรายา ตำราโหราศาสตร์

4) พิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจโน้มน้าวให้คนที่มีส่วนร่วมรับเอาคุณค่าและแบบอย่างที่ต้องการเน้นเข้าไว้ในตัว จึงเกิดผลทางใจแก่ผู้ร่วมในพิธี และมีผลในการวางบรรทัดฐานความประพฤติตลอดจนความคุมพฤติกรรมของคนในสังคมเป็นอันมาก

5) ศาสนาในเชิงการเรียนรู้ล้วนมีส่วนต่อย้ำภูมิปัญญาที่เป็นอุดมการณ์แห่งชีวิตให้กรอบและบรรทัดฐานความประพฤติ และให้ความมั่นคงอบอุ่นทางจิตใจเป็นที่ยึดเหนี่ยวแก่คนในการเผชิญชีวิตบนความไม่แน่นอนอันเป็นสัจธรรมอย่างหนึ่ง ศาสนาจึงมีอิทธิพลการเรียนรู้ของคนที่อยู่รวมกันเป็นหมู่เหล่า

6) การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกันทั้งในชาติพันธุ์ถิ่นฐานทำกินรวมไปถึงการแลกเปลี่ยนกับคนต่างวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการ

³⁶ เอกวิทย์ ณ ถลาง, ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2540), หน้า 45-48.

เรียนรู้ขยายตัวมีความคิดใหม่ วิธีการใหม่เข้ามาผสมกลมกลืนบ้าง ชัดแย้งบ้าง แต่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายกว้างขวางทั้งในด้านสาระรูปแบบและวิธีการ

7) การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมในการแก้ปัญหาทั้งทางสิ่งแวดล้อมเศรษฐกิจและสังคม เลือกลงเฝ้าเอาความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาในสังคมประเพณีผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมให้ตรงกับฐานความเชื่อเดิม ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาในบริบทใหม่ได้ระดับหนึ่ง จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้อีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในสังคมไทย

8) ครูพักลักจำ เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลองทำดู ตามแบบอย่างที่ได้สัมผัสเจออยู่เงียบๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนเมื่อสามารถทำได้จริง เป็นวิถีธรรมชาติธรรมดาของคนในการเรียนรู้จากผู้อื่น

กรมศิลปากร³⁷ อธิบายว่า ภูมิปัญญา ตรงกับภาษาอังกฤษที่เรียกว่า Wisdom คือ ความรู้ที่ได้สั่งสมสืบทอดกันและปฏิบัติต่อกันมาในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่ทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งสืบทอดไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง โดยปรกติเชื่อกันว่าภูมิปัญญาของเผ่าต่างๆ นั้นอาจสืบทอดโดยกระบวนการต่างๆ เช่น การแสวงหาหรือการค้นพบโดยกระบวนการค้นคว้าวิจัย การประดิษฐ์คิดค้นและการทดลอง การสร้างสมพัฒนาการ การถ่ายทอด สืบทอดทางการศึกษาและการพร่ำสอน ฯลฯ

พัชรินทร์ สิริสุนทร³⁸ อธิบายว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือองค์ความรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น และเป็นสิ่งซึ่งคนในท้องถิ่นผลิต ใช้พัฒนาและปรับปรุงขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองและชุมชนอย่างสอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตและบริบททางสังคมวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่น ซึ่งการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ของปราชญ์ในท้องถิ่นนั้นเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาภูมิปัญญา เพราะถือว่าเป็นการเรียนรู้ที่นำมาสู่การพัฒนาภูมิปัญญาที่สำคัญ โดยในระยะแรกๆ อาจเป็นการเรียนรู้โดยอาศัยประสาทสัมผัสอย่างตั้งใจก่อน แต่เมื่อเวลาผ่านไปการเรียนรู้ผ่านการกระทำอย่างต่อเนื่องในชีวิตประจำวันได้ก่อให้เกิดรูปแบบใหม่ๆ ของภูมิปัญญาได้ เพราะนับเป็นการเรียนรู้โดยอาศัยจิตใต้สำนึกจนในที่สุดได้กลายเป็นภูมิปัญญาด้านต่างๆ

³⁷ กรมศิลปากร. วัฒนธรรม อารยธรรม ภูมิปัญญาและเทคโนโลยี. (กรุงเทพฯ: มิตินิตเวิร์ก, 2542). หน้า 158.

³⁸ พัชรินทร์ สิริสุนทร. "ภูมิปัญญาชาวบ้านและกระบวนการจัดการองค์ความรู้ของปราชญ์ชาวบ้าน: กรณีศึกษาเขตภาคเหนือตอนล่าง." รายงานการวิจัย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร. 2546. หน้า 338-343. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

รุ่งนภา มุกดาอนันต์³⁹ กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ปราชญ์ชาวบ้านได้ศึกษาค้นคว้ามานั้น ล้วนแต่เป็นการศึกษาค้นคว้าและเรียนรู้แบบเชิงประจักษ์จากปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นเสมอๆ ในการดำเนินชีวิตประจำวันมีการทดลองทดสอบจากประสบการณ์จริงจนกว่าจะหาข้อสรุปที่ชัดเจนและสืบทอดต่อๆ กันไป

จากแนวคิดที่กล่าวมาทั้งหมด พอสรุปได้ว่า การเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการหรือวิธีการเรียนรู้และผลการเรียนรู้ ซึ่งผลการเรียนรู้จะเป็นได้ทั้งความรู้จากเนื้อหาที่ได้เรียนรู้และความรู้ในวิธีการที่ได้เรียนรู้ โดยการเรียนรู้จะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ตลอดชีวิตและมีความสำคัญในการดำรงชีวิต เพราะการเรียนรู้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสติปัญญา ความนึกคิด จิตใจ และพฤติกรรม

สำหรับกระบวนการเรียนรู้ หมายถึง วิธีการหรือการดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนในการเรียนรู้ เช่น การสังเกต การบอกเล่า การถาม-ตอบ การวิจัย การเขียน การบันทึก การสาธิต การทดลองทำ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ฯลฯ ทั้งนี้การจะเลือกวิธีการเรียนรู้วิธีใดควรพิจารณาถึงองค์ประกอบหลายๆ ด้าน เช่น ผู้เรียน เนื้อหาสาระการเรียนรู้ สภาพแวดล้อมในการจัดกระบวนการเรียนรู้ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ ฯลฯ

หลักการเรียนรู้ดังกล่าวข้างต้นเป็นหลักการทั่วไป หากจะนำมาส่งเสริมและสนับสนุนการเรียนรู้ของชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวบ้านในชนบทยังมีสิ่งสำคัญที่ควรคำนึง คือ ลักษณะเฉพาะของแต่ละท้องถิ่นในการเรียนรู้และความรู้ของท้องถิ่นนั้นๆเอง ที่เรียกว่าภูมิปัญญาของชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาของท้องถิ่น เพราะเป็นความรู้ที่ได้ผ่านการสั่งสมและปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสถานการณ์แก่คนและท้องถิ่น เพื่อให้คนสามารถดำรงชีวิตได้ดี มีความสุขและมีความสะดวกสบายมากขึ้น ภูมิปัญญาจึงมีความเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของชาวบ้านและท้องถิ่น เพราะจะทำให้รู้และเข้าใจได้ถึงความเป็นมาของวิถีในการเรียนรู้ของชาวบ้าน เพื่อต่อยอดความรู้และสร้างความรู้ความสามารถให้เพิ่มขึ้น อันจะเป็นการเสริมสร้างศักยภาพของคนในการดำเนินชีวิตต่อไป

³⁹ รุ่งนภา มุกดาอนันต์. "กลยุทธ์การสื่อสารของกลุ่มปราชญ์ชาวบ้านเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น." (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชานิเทศศาสตร์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2544). หน้า 63-73.

การเรียนรู้นอกจากสามารถเรียนรู้ด้วยตนเอง ยังมีการเรียนรู้จากผู้อื่นที่สามารถส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และแผ่ขยายความคิด โดยการเรียนรู้ของชาวบ้านมีทั้งจากครอบครัว เพื่อน ญาติพี่น้อง ครูบาอาจารย์และผู้รู้ ในการศึกษาครั้งนี้จะยกตัวอย่างบุคคลที่มีส่วนสำคัญในการเรียนรู้ของชาวบ้านในฐานะผู้รู้หรือที่เรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้าน คือ ผู้ที่มีความรู้ความสามารถในท้องถิ่นที่มีวิชาความรู้เป็นที่ยอมรับ และเป็นตัวอย่างแก่บุคคลในการดำเนินชีวิต กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชาวบ้านและปราชญ์ชาวบ้านจึงเป็นการเรียนรู้จากชีวิต เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาที่ตนประสบและสร้างประโยชน์แก่ตนเอง การเรียนรู้ดังกล่าวจึงเป็นการเสริมสร้างความรู้และความสามารถในการพัฒนาตน และส่งเสริมให้คนพึ่งตนเองทางความคิด และการกระทำมากขึ้น

2.1.5 แนวคิดการจัดการความรู้

โลกยุคปัจจุบันแข่งขันกันด้วยการสร้างนวัตกรรมเป็นปัจจัยหลัก ซึ่งการสร้างนวัตกรรมต้องอาศัยความรู้ กิจกรรมที่สร้างความมั่นคงจากความรู้นั้นยิ่งดำเนินการจะทำให้ความรู้ยิ่งงอกงาม และอยู่ในสภาพ “ยิ่งใช้ยิ่งงอกงาม” ซึ่งต่างกับการสร้างความมั่นคงจากทรัพยากรธรรมชาติ ทุนและแรงงาน ที่ยิ่งดำเนินการยิ่งจะร่อยหรอลงไปอยู่ในสภาพ “ใช้แล้วหมดไป” สังคมเศรษฐกิจโลกในยุคปัจจุบันจึงเป็นยุคสังคมเศรษฐกิจฐานเรียนรู้ (Knowledge – Based Society and Economy) จะต้องมีความสามารถในการนำความรู้มาสร้างนวัตกรรม สำหรับใช้เป็นพลังขับเคลื่อนในการพัฒนาสังคมหรือภาคเศรษฐกิจนั้นๆ⁴⁰ การจัดการความรู้ (Knowledge Management) จึงเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการที่ได้รับความสนใจมากที่สุด ในช่วงปี 2000 เป็นต้นมา ต่อเนื่องจากการเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ (Learning Organization) และการรื้อปรับระบบ (Re-engineering) ซึ่งเคยได้รับความนิยมอย่างมากในช่วงปี 1990 และ Total Quality Management (TQM) ในปี 1980 การจัดการความรู้จึงเป็นกลยุทธ์การบริหารจัดการในยุคปัจจุบันที่องค์กรนำมาใช้ในการปรับปรุงคุณภาพ เพื่อสนับสนุนและพัฒนางานองค์กรในสถานะที่มีการแข่งขันสูง⁴¹

ปัจจุบันแนวคิดการจัดการความรู้ได้แพร่หลายไปสู่องค์กรและหน่วยงานต่างๆ โดยเฉพาะภาคการศึกษาที่กำลังอยู่ในกระแสการพัฒนามาบนฐานความรู้ หรือการมุ่งไปสู่การ

⁴⁰ ประกาย กิจธิดน. “การจัดการความรู้เพื่อการพัฒนาภาคการเกษตรสู่สังคมแห่งความรู้อย่างมีคุณภาพ.” วารสาร เศรษฐกิจการเกษตร 52, 594 (พฤษภาคม 2549): 11.

⁴¹ น้ำทิพย์ วิภาวิน. การจัดการความรู้กับคลังความรู้. (กรุงเทพฯ: เอสอาร์พริ้นติ้ง, 2547). หน้า 18.

เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ ส่วนภาคสังคมมีการจัดการความรู้ในของประชาชน ชุมชน ท้องถิ่น อยู่ในรูปของการรวมตัวกันทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาการทำมาหากินและปัญหา เศรษฐกิจ หนี้สิน และการถูกแย่งชิงแหล่งทรัพยากร เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่ม เกษตรกร เกษตรยั่งยืน กลุ่มโรงสีชุมชน กลุ่มร้านค้าชุมชน เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน เครือข่าย ป่าชุมชน เป็นต้น⁴² การจัดการความรู้ที่มีผู้ให้ความหมายและอธิบายแนวทางการดำเนินงาน ดังนี้

ภราดร จินดาวงศ์⁴³ การจัดการความรู้เป็นกระบวนการที่มีความสลับซับซ้อนใน การที่จะนำความรู้ที่มีอยู่มาสร้าง ขยายผล แบ่งปัน จัดเก็บ และใช้ให้เกิดประโยชน์

วิจารณ์ พานิช⁴⁴ อธิบายการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือ(means) สำหรับใช้และ สร้างเสริมกำลังที่มีอยู่ตามธรรมชาติของมนุษย์ คือ พลังสร้างสรรค์และพลังทวิคูณจากการรวมหมู่ เพื่อบรรลุผลสำเร็จในงานหรือเป้าหมายร่วมกัน โดยใช้พลังปัญญาของกลุ่มที่มารวมตัวดำเนินการ จัดการความรู้ ซึ่งการดำเนินการจัดการความรู้จะประกอบด้วยกิจกรรมและกระบวนการต่อไปนี้ เป็นอย่างน้อย

- การชุดค้นและรวบรวมความรู้ คัดเลือกเอาไว้เฉพาะความรู้ที่จำเป็นสำหรับการใช้ ประโยชน์ทั้งจากภายในองค์กรและจากภายนอกองค์กร นำมาตรวจสอบความน่าเชื่อถือและความ เหมาะสมกับบริบทของสังคมและขององค์กร ถ้าไม่เหมาะสมก็ดำเนินการปรับปรุง

- การจัดหมวดหมู่ความรู้ ให้เหมาะสมต่อการใช้งาน
- การจัดเก็บความรู้ เพื่อให้ค้นหาได้ง่าย
- การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดความรู้
- การจัดกิจกรรมและกระบวนการเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้
- การวิเคราะห์ สังเคราะห์ เพื่อยกระดับความรู้
- การสร้างความรู้ใหม่

⁴² สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม. พลังเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้. (กรุงเทพฯ: สถาบันส่งเสริมการจัดการ ความรู้เพื่อสังคม, 2547). หน้า 71.

⁴³ ภราดร จินดาวงศ์. Knowledge Management: The Experience. สังคมอุดมปัญญา. (ม.ป.ท.). 2548. หน้า5.

⁴⁴ วิจารณ์ พานิช. "การจัดการความรู้กับการพัฒนานโยบายสาธารณะที่ดี." เอกสารในการสัมมนาเรื่อง การจัดการ ความรู้เพื่อการพัฒนาโยบายสาธารณะที่ดี 9 กันยายน 2547.

- การประยุกต์ใช้ความรู้
- การเรียนรู้จากการใช้ความรู้

น้ำทิพย์ วิภาวิน ⁴⁵ หัวใจของการจัดการความรู้คือ การรวบรวมความรู้ (Gathering information) และการวิเคราะห์ สังเคราะห์ความรู้ (Synthesizing) รวมถึงการนำความรู้นั้นไปใช้ตามโมเดลของการจัดการความรู้คือการสร้าง (creating) การจัดการ (organizing) และการนำไปใช้ (applying knowledge).

Ikujiro Nonaka ⁴⁶ ได้เสนอแนวคิดของการจัดการความรู้และอธิบายเป็นแบบจำลองชื่อว่า SECI Model หรือ Knowledge Spiral โดยเริ่มจากการ Socialization คือ การที่บุคคลสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้ เมื่อทราบเรื่องหรือเข้าใจก็มีการจดบันทึกรายละเอียดไว้ ทำให้ความรู้ในตัวคนถูกทำให้ปรากฏชัดแจ้ง มองเห็นได้เป็น Explicit Knowledge กระบวนการถ่ายทอดความรู้จากคนสู่การจดบันทึกเรียกว่า Externalization เรื่องที่เล่าหรือบันทึกนี้ทำให้ดูง่ายขึ้น เช่นจากการเขียนเป็นการวาดรูป ซึ่งการเปลี่ยนความรู้ที่มองเห็นได้ให้เห็นชัดมากขึ้นเรียกว่า Combination เมื่อนำสื่อที่ได้มาทำการเรียนรู้ใหม่ ก็ทำให้เกิดความเข้าใจและสร้างความรู้ใหม่ได้ เป็นการ Internalization ซึ่งการจัดการความรู้ดังกล่าว Nonaka ได้แบ่งความรู้ออกเป็น 2 ประเภท คือ ความรู้ฝังลึก และความรู้ชัดแจ้ง ซึ่งความรู้ฝังลึกนั้นเป็นความรู้ในตัวคนที่ผ่านประสบการณ์และการทำงาน ⁴⁷ เป็นความรู้ที่มาจากการปฏิบัติ จัดเป็นเคล็ดวิชา เป็นภูมิปัญญา เป็นสิ่งที่มาจากการใช้วิจารณญาณ ส่วนความรู้ชัดแจ้งเป็นความรู้ที่เห็นได้ชัดเจนเป็นรูปธรรมอยู่ในตำรา หนังสือ เช่น หลักวิชา หรือทฤษฎีทั้งหลายอันได้มาจากการวิเคราะห์ สังเคราะห์ ผ่านกระบวนการพิสูจน์ ผ่านกระบวนการวิจัย⁴⁸

ปัจจุบันการดำเนินการจัดการความรู้ในสังคมไทยมีสถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม(สคส.) ทำหน้าที่ขับเคลื่อนแนวคิดการจัดการความรู้และได้นำเสนอโมเดลการจัดการ

⁴⁵ น้ำทิพย์ วิภาวิน. การจัดการความรู้กับคลังความรู้. (กรุงเทพฯ: เอสอาร์พีริ้นติ้ง, 2547). หน้า 18.

⁴⁶ Ikujiro Nonaka. "The Dynamics of Knowledge Creation" in The Knowledge Advantage, eds. Rudy Ruggles and Dan Holtshouse (The United States of America : Capstone, 1999), pp. 65-67.

⁴⁷ Elias M. Awad and Hassan M. Ghaziri. Knowledge Management. (Upper Saddle River, NJ : Prentice Hall, 2003), p. 47.

⁴⁸ ประพนธ์ ผาสุขยืด. การจัดการความรู้ (KM) ฉบับขับเคลื่อน LO. (กรุงเทพฯ: โยใหม่, 2549). หน้า 21 - 22.

ความรู้ในบริบทของไทยไว้หลายแบบ เช่น โมเดลปลาหู โมเดลปลาตะเพียน และโมเดลสายธารแห่งปัญญา ซึ่งรูปแบบเหล่านี้เป็นเครื่องมือช่วยในการจัดการความรู้ โดยมีเป้าหมายที่ความสำเร็จของงาน ดังที่วิจารณ์พานิช⁴⁹ ผู้อำนวยการสถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม อธิบายว่า การจัดการความรู้จะต้องเริ่มที่งานหรือเป้าหมายของงาน คือ การบรรลุผลสัมฤทธิ์ในการดำเนินการตามที่กำหนดไว้ที่เรียกว่า operation effectiveness และนิยามผลสัมฤทธิ์ออกเป็น 4 ส่วน คือ 1) การสนองตอบความต้องการ(responsiveness) 2) การมีนวัตกรรม(innovation) ทั้งที่เป็นนวัตกรรมในการทำงานและผลิตภัณฑ์หรือบริการ 3) ชีตความสามารถ (competency) ขององค์กรและบุคลากร 4) ประสิทธิภาพ (efficiency) หมายถึงสัดส่วนระหว่างผลลัพธ์กับต้นทุนที่ลงไป ส่วนเป้าหมายสุดท้ายของการจัดการความรู้ คือ การที่กลุ่มคนที่ดำเนินการจัดการความรู้ร่วมกันมีชุดความรู้ของตนเองที่ร่วมกันสร้างสำหรับใช้งานของตน คนเหล่านี้จะสร้างความรู้ขึ้นใช้เองอยู่ตลอดเวลา โดยที่การสร้างนั้นเป็นการสร้างเพียงบางส่วน เป็นการสร้างผ่านการทดลองโดยเอาความรู้จากภายนอกมาปรับปรุงให้เหมาะสมต่อสภาพของตนและทดลองใช้งาน

สรุปว่าการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือในการนำความรู้มาใช้ประโยชน์เพื่อให้บรรลุตามเป้าหมาย โดยอาศัยกระบวนการต่างๆ เช่น ค้นคว้าและรวบรวมความรู้ คัดเลือกเฉพาะความรู้ที่จำเป็นสำหรับการใช้ประโยชน์ ตรวจสอบความรู้นั้น ถ้าไม่เหมาะสมก็ดำเนินการปรับปรุง การจัดเก็บเป็นหมวดหมู่ความรู้ให้เหมาะสมต่อการใช้งาน มีการสื่อสารเพื่อถ่ายทอดความรู้ การจัดกิจกรรมและกระบวนการเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ การวิเคราะห์สังเคราะห์ เพื่อยกระดับความรู้ การสร้างความรู้ใหม่ การประยุกต์ใช้ความรู้และมีการเรียนรู้จากการใช้ความรู้ เป็นต้น สิ่งสำคัญในการจัดการความรู้จะต้องมีการจัดการครบทั้ง 3 องค์ประกอบของความรู้ คือความรู้ฝังลึกในคน ความรู้แฝงในองค์กร และความรู้เปิดเผย รวมทั้งจะต้องมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนากิจกรรมหลัก (core activities) ขององค์กร กลุ่ม บุคคล หรือเครือข่าย

⁴⁹วิจารณ์ พานิช. "การจัดการความรู้กับการพัฒนานโยบายสาธารณะที่ดี." เอกสารในการสัมมนาเรื่อง การจัดการความรู้เพื่อการพัฒนาโยบายสาธารณะที่ดี 9 กันยายน 2547.

2.1.6 แนวคิดเครือข่ายการเรียนรู้

ปาน กิมปี⁵⁰ ได้อธิบายพื้นฐานของความคิดของแนวคิดเครือข่ายการเรียนรู้ว่ามี 2 นัย คือ นัยหนึ่งเป็นแนวความคิดที่มีการกล่าวถึงกันมากในช่วงของการทบทวนแนวคิดหลักการของแผนการศึกษาแห่งชาติพ.ศ. 2520 เพื่อพัฒนาไปสู่แผนการศึกษาแห่งชาติพ.ศ. 2535 ซึ่งมีแนวคิดเรื่องเครือข่ายการเรียนรู้เน้นไปที่การส่งเสริมในชุมชน จัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชนเพื่อให้ชุมชนมีการศึกษา แสวงหาข้อมูลข่าวสาร และการรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญาท้องถิ่น และวิทยาการอื่นๆในชุมชน สามารถวิเคราะห์ปัญหา และความต้องการของตนเพื่อให้พัฒนาชุมชนได้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการนั้น และหาวิธีการต่างๆสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาในด้านต่างๆระหว่างชุมชน และในอีกนัยหนึ่ง เครือข่ายการเรียนรู้เป็นภาพสะท้อนของวิถีชีวิตของสังคมในลักษณะที่เรียกว่าเครือข่ายสังคม ซึ่งพระมหาสุทิตย์ อาภากรโ⁵¹ ให้ความหมายเครือข่ายทางสังคม (social network) ว่าหมายถึงความสัมพันธ์ในสังคมมนุษย์ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ปัจเจกบุคคลกับกลุ่ม กลุ่มกับกลุ่ม และกลุ่มกับเครือข่าย โดยเป็นการอธิบายถึงพฤติกรรมและความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ เช่น กิจกรรม การสื่อสาร ความร่วมมือ การพึ่งพาอาศัย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ฯลฯ และสีลาภรณ์ นาคกรทรรพ⁵² ได้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนด้านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ถ่ายทอดประสบการณ์ ความคิด ความรู้ และทักษะระหว่างกันและกัน เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนร่วมกัน และขยายวงไปยังบุคคล กลุ่ม และชุมชนอื่นๆ เพื่อยกระดับการเรียนรู้ การคิดวิเคราะห์ และแก้ปัญหาให้สูงขึ้นเรื่อยๆ นั้นเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับบุญเรือง เนียนหอม⁵³ ที่ให้ความหมายเครือข่ายการเรียนรู้ว่า เป็นแนวคิดที่สร้างโอกาสในการเรียนรู้ด้วยตนเองให้แก่บุคคล ชุมชนทุกระดับ ทั้งในสถาบันการศึกษาและนอกสถาบันการศึกษา โดยเป้าหมายอยู่ที่การสร้างสังคมการเรียนรู้ การศึกษาตลอดชีวิตให้กับบุคคลชุมชน เพื่อพัฒนา

⁵⁰ ปาน กิมปี, "การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเอง," (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรี) บัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 25.

⁵¹ พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ, *เครือข่าย : ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ*, (กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, 2547), หน้า 6-28.

⁵² สีลาภรณ์ นาคกรทรรพ, "ระบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน:กรณีศึกษาชุมชนอีสานใต้," *วารสารสุโขทัยธรรมาราช* 8, 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2538): 41.

⁵³ ปาน กิมปี *การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเอง,* (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรี) บัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 29.

ศักยภาพของตนเอง และนำความรู้ไปพัฒนางาน อันจะนำความรู้ไปสู่ชีวิตและเศรษฐกิจที่ดีของบุคคล ชุมชนและสังคม

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ⁵⁴ ได้มีการสัมมนาในระดับชาติเรื่อง เครือข่ายการเรียนรู้เพื่อพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน เมื่อวันที่ 30 มีนาคม - 1 เมษายน 2538 ได้ให้ความหมายเครือข่ายการเรียนรู้ในเชิงสำคัญไว้ว่า 1) เป็นกระบวนการการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชีวิตของคนทุกเพศทุกวัย ในลักษณะที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในชุมชนต่างๆ 2) อาศัยองค์ความรู้เดิม หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานในการพัฒนา โดยมีการประยุกต์ใช้วิทยาการสมัยใหม่ด้วยความเหมาะสม 3) มีองค์กรชุมชนเป็นหน่วยของการจัดการศึกษา โดยสมาชิกในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อแก้ปัญหาของคนในชุมชนร่วมกัน

ปาน กิมปี⁵⁵ อธิบายว่า การดำเนินงานจัดเครือข่ายการเรียนรู้จะประสบผลสำเร็จนั้น ควรจะมีการดำเนินการ 2 ลักษณะ คือ 1) ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ การเสริมสร้างกิจกรรมให้คนในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนถ่ายทอดความรู้ กระจายความรู้ ตลอดจนมีการเรียนรู้อย่างเป็นระบบโดยการวิเคราะห์สภาพและปัญหา แสวงหาทางเลือกสำหรับการแก้ปัญหา ทดลองและสรุปผลการเรียนรู้ ซึ่งอาจทำได้ในระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง หรือชาวบ้านกับผู้นำหรือผู้รู้ในชุมชน การดำเนินการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวนี้ในระยะแรกจำเป็นต้องเรียนรู้ประสานงานเพื่อจัดกิจกรรมส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ก่อนจนกว่าคนในชุมชนจะสามารถดำเนินการได้เอง 2) สร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ได้แก่ การประสานเชื่อมโยงหน่วยงานต่างๆ ในชุมชนและองค์กรภายนอกชุมชน เพื่อให้เข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน การพัฒนาคนที่เป็นสมาชิก พัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างคนในกลุ่มในฐานะสมาชิกองค์กรโดยให้มีความต่อเนื่องประสานสัมพันธ์อย่างราบรื่น ซึ่งจะต้องมีการระดมแหล่งทรัพยากร ความรู้ วิทยาการ วัสดุ อุปกรณ์ อาคารสถานที่ ฯลฯ เข้ามาดำเนินการ การระดมทรัพยากรต่างๆ เพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ นั้น จะเป็นการเปิดโอกาสให้คนทุกคนในชุมชนสามารถเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่อง และยืดหยุ่นตามความต้องการของแต่ละคน

⁵⁴ ปาน กิมปี. "การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเอง." (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 29.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 30-31.

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า เครือข่ายการเรียนรู้เกิดจากระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างบุคคล ระหว่างชุมชน ระหว่างกลุ่มหรือเครือข่าย เครือข่ายดังกล่าวเป็นสร้างโอกาสการเรียนรู้โดยการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้แก่บุคคล กลุ่มหรือชุมชน เพื่อเพิ่มความสามารถการคิด วิเคราะห์และหาทางแก้ไขปัญหา ตลอดจนเพิ่มทักษะต่างๆในการดำเนินชีวิต เช่น ทักษะในการประกอบอาชีพ ทักษะในการดูแลรักษาสุขภาพ ทักษะในการติดต่อสื่อสารและการรวมกลุ่ม ฯลฯ

การส่งเสริมกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สิ่งสำคัญที่ต้องคำนึงถึง คือ ข้อมูลและข่าวสาร เพราะการมีข้อมูลและความสามารถในการแปรผลข้อมูล จะทำให้เกิดข่าวสารและความรู้ เพื่อนำไปสู่การจัดการและการยอมรับในความแตกต่างระหว่างกัน⁵⁶ ดังนั้นเครือข่ายการเรียนรู้จึงต้องมีการจัดการให้มีเลือนไหลของข้อมูล ข่าวสารและความรู้ ระหว่างสมาชิกของเครือข่าย รวมทั้งมีการเผยแพร่ไปสู่ภายนอกเพื่อสร้างความยอมรับและหาแนวร่วมมากขึ้น

2.2. การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 – 9

การพัฒนาประเทศมีจุดมุ่งหมายสำคัญ คือ สร้างความเจริญและยกระดับชีวิตของคนในประเทศให้ดีขึ้นด้วยการแก้ปัญหาความยากจนและความทุกข์ยากต่างๆให้หมดไป โดยมีแนวทางการพัฒนาประเทศแบบกระแสหลักที่มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจและมีประเทศอุตสาหกรรมตะวันตกเป็นแม่แบบการพัฒนา ดังนั้นการพัฒนาประเทศในระยะแรกจึงเป็นการวางรากฐานโครงสร้างพื้นฐานเพื่อพัฒนาการลงทุนและอุตสาหกรรม รวมทั้งเร่งการผลิตในภาคเกษตรเพื่อเพิ่มรายได้และให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจ แต่การดำเนินการดังกล่าวไม่สามารถแก้ปัญหาความยากจน ขณะเดียวกับทำให้คนจนยิ่งจนและมีความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้มากขึ้น แผนการพัฒนาในระยะต่อมาจึงมีการปรับเปลี่ยนวิธีเพื่อแก้ปัญหาความยากจนโดยส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมจากชุมชนมากขึ้น และได้นำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวทางการพัฒนาของประเทศ แต่การพัฒนาในทางปฏิบัติก็ยังคงให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก ซึ่งจะเห็นจากการนำเสนอประเด็นเกี่ยวกับสาระของแผนและผลของการพัฒนา ซึ่งมีสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นองค์กรวางแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ โดยจะนำเสนอตั้งแต่แผนฉบับที่ 1-9 ดังนี้

⁵⁶ พระมหาสุทิตย์ อาภากร, เครือข่าย : ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ, (กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, 2547), หน้า 26.

2.2.1 แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 – 2509)

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 กำหนดแนวทางการพัฒนาประเทศโดยเน้นด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก มีการลงทุนในสิ่งก่อสร้างขั้นพื้นฐานในรูปของระบบคมนาคมและขนส่ง ระบบเขื่อนเพื่อการชลประทานและพลังงานไฟฟ้าสาธารณูปโภค ฯลฯ เพื่อเป็นการปูพื้นฐานให้มีการลงทุนในด้านเอกชน และเพิ่มผลผลิตทางสาขาเกษตรและอุตสาหกรรม เนื่องจากมีการกำหนดเป้าหมายให้ผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มขึ้นร้อยละ 4 จึงมีนโยบายสนับสนุนการเกษตรแผนใหม่โดยจัดตั้งกรมส่งเสริมการเกษตร ซึ่งมีหน้าที่นำผลการศึกษาดลองทางการเกษตรหรือเทคโนโลยีการเกษตรไปเผยแพร่ให้เกษตรกร ตลอดจนช่วยชี้แนะแนวทางให้เกษตรกรนำไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเพิ่มผลผลิตสูงสุด และให้เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้การเกษตรแผนใหม่จากสถาบันวิชาการเกษตรและสถาบันการศึกษาให้แก่เกษตรกรผ่านระบบฝึกอบรมและเยี่ยมเยียน นอกจากนี้ยังมีการสนับสนุนการวิจัยการเกษตรที่สนับสนุนการใช้เทคโนโลยีการผลิตแผนใหม่ในการปลูกข้าวภาคกลาง การปลูกพืชไร่ในภาคเหนือและภาคอีสาน การเลี้ยงสัตว์ในภาคอีสาน และการปลูกยางพาราในภาคใต้ รวมทั้งจัดตั้งหน่วยงานที่สนับสนุนทั้งเงินและปัจจัยการผลิตในพืชบางชนิด เช่น ยางพารา ซึ่งรัฐบาลได้จัดตั้งกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางขึ้นในปี พ.ศ. 2503 เพื่อสนับสนุนเงินทุนและปัจจัยการผลิตให้กับเกษตรกรที่ต้องการปรับเปลี่ยนจากการทำสวนยางพาราแบบดั้งเดิมเป็นแบบเชิงเดี่ยว นอกจากนี้ยังก่อตั้งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรเพื่อทำหน้าที่จัดสรรสินเชื่อแก่เกษตรกร⁵⁷ ผลการดำเนินงานดังกล่าวได้มีส่วนผลักดันให้เศรษฐกิจของประเทศรอดหน้าไปอย่างมาก เกิดการขยายตัวของมวลรวมผลิตภัณฑ์ในประเทศเพิ่มขึ้นในอัตราเฉลี่ยถึงร้อยละ 8 ต่อปี คือ 59,000 ล้านบาทในปี 2503 เป็นประมาณ 89,000 ล้านบาทในปี 2509⁵⁸ ในด้านการค้าระหว่างประเทศมูลค่าสินค้าออกและสินค้าเข้าได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะสินค้าด้านการเกษตร

⁵⁷ อุนสรณ์ อุดโน. ขบวนการเกษตรกรรมยั่งยืนในสังคมไทยและการเมืองของงานเขียนเกษตรกรรมยั่งยืน. (กรุงเทพฯ: ศรีเมืองการพิมพ์, 2546). หน้า 57-58

⁵⁸ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ผลการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-6. (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2533). หน้า 1-2.

2.2.2 แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510 – 2514)

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 ยึดแนวทางเดิมตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 มีการขยายขอบเขต การพัฒนาโดยมีรวมการพัฒนาด้านรัฐวิสาหกิจและองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นเข้าไว้ด้วย และได้กระจาย การพัฒนาไปทั่วประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตทศกัณฐ์และห่างไกลความเจริญ ซึ่งร้อยละ 75-80 ของงบประมาณทั้งหมดเป็นการลงทุนใช้จ่ายในส่วนภูมิภาค โดยจัดให้มีโครงการพิเศษต่างๆ เช่น โครงการพัฒนาภาค โครงการเร่งรัดพัฒนาชนบท และโครงการช่วยเหลือชาวบ้าน เป็นต้น ซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่จะปรับปรุงฐานะของประชาชนในท้องถิ่นชนบทให้เจริญเร็วยิ่งขึ้น เพื่อเสริมสร้างโครงสร้างทางเศรษฐกิจให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น⁵⁹ ส่วนการพัฒนาด้านการเกษตรได้มีได้ก่อตั้งสหกรณ์การเกษตรเพื่อจัดหาทุนให้สมาชิกกู้ยืมไปใช้ในการผลิต ส่งเสริมการออม ช่วยเหลือจัดหาวัสดุอุปกรณ์การเกษตร ดำเนินการด้านการตลาดผลผลิต และส่งเสริมเผยแพร่วิชาการเกษตรแก่สมาชิก⁶⁰ การพัฒนาการเกษตรช่วงนี้ได้ปรับทิศทางการขยายพื้นที่เพาะปลูกเป็นการเร่งรัดการผลิต ปรับปรุงคุณภาพผลผลิตและเพิ่มจำนวนชนิดพืชมากขึ้น โดยเฉพาะพืชไร่จำพวกอ้อย ข้าวโพด ปอและมันสำปะหลัง เพื่อส่งออกและเป็นวัตถุดิบสำหรับอุตสาหกรรมผลิตอาหารสัตว์⁶¹ รวมทั้งมีมาตรการส่งเสริมการกสิกรรมแปลงใหญ่และอุตสาหกรรมการเกษตรเพื่อการส่งออกมากขึ้น นับตั้งแต่การลดหย่อนภาษีและให้สิทธิพิเศษอื่นๆ แก่บริษัทธุรกิจการเกษตรตามพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน พร้อมกับกำหนดให้ธนาคารพาณิชย์จัดสรรสินเชื่อส่วนหนึ่งจากที่จัดสรรให้ภาคเกษตรแก่ธุรกิจการเกษตร นอกจากนี้รัฐบาลยังชักชวนให้ชาวต่างชาติเข้ามาลงทุนโดยตรง ยิ่งส่งผลให้ธุรกิจการเกษตรของไทยพัฒนาไปรวดเร็วขึ้น⁶² อัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจลดลงเล็กน้อย แต่โดยเฉลี่ยยังอยู่ในระดับสูงคือร้อยละ 7.5 ต่อปี สำหรับรายได้ของประชาชนมีความแตกต่างหรือช่องว่างของรายได้เพิ่มขึ้น

⁵⁹ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ผลการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-6. (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2533). หน้า 2-3.

⁶⁰ อนุสรณ์ อุณโณ. ขบวนการเกษตรกรรมยั่งยืนในสังคมไทยและการเมืองของงานเขียนเกษตรกรรมยั่งยืน. (กรุงเทพฯ: ศรีเมืองการพิมพ์. 2546). หน้า 244.

⁶¹ ธนวาจิตรสังวณและคณะ. แนวทางและนโยบายในการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนกรณีศึกษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. (กรุงเทพฯ: ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. 2543). หน้า 48.

⁶² ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์. เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ตรีวิณ. 2539). หน้า 102-104.

เพราะความสามารถของแต่ละบุคคลในการที่จะมีโอกาสได้ใช้ประโยชน์จากบริการและการลงทุนของรัฐที่ไม่เท่าเทียมกัน จึงทำให้ช่องว่างทางเศรษฐกิจและสังคมในประเทศเพิ่มขึ้น⁶³

2.2.3 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515 – 2519)

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 เร่งปรับปรุงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และขยายขีดความสามารถการผลิตให้สูงขึ้นและรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจของประเทศ และเพิ่มกลยุทธ์เพื่อลดช่องว่างระหว่างรายได้ โดยมีการแทรกแซงมาตรการในด้านการกระจายรายได้และบริการทางสังคม สรุปแนวทางพัฒนาได้ดังนี้ 1) ด้านรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ รักษาอัตราการขยายตัวของปริมาณเงินตราเพื่อรักษาระดับราคาที่เป็นต่อการครองชีพของประชาชนไม่ให้สูงขึ้นจนเป็นผลต่อการกระจายรายได้ 2) ด้านโครงสร้างทางเศรษฐกิจและยกระดับการผลิต มีเป้าหมายให้การผลิตเพื่อการส่งออกและทดแทนสินค้าเข้าขยายตัว 3) ด้านการลดความแตกต่างของรายได้และบริการสังคม โดยลดอัตราการเพิ่มของประชากร การสร้างโอกาสและปรับปรุงขีดความสามารถของประชาชนให้สามารถได้รับประโยชน์จากบริการขั้นพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคม เพื่อการผลิตในเขตชนบทได้อย่างเต็มที่มากขึ้น โดยเฉพาะการปรับปรุงสถาบันและองค์กรทางเกษตรและสินเชื่อ ตลอดจนการรักษาเสถียรภาพทางด้านระดับราคาสินค้าเกษตร แต่เนื่องจากภาวะผันผวนของระบบการเงินของโลกตั้งแต่ปี 2514 ค่าเงินดอลลาร์สหรัฐลดต่ำลง การเพิ่มขึ้นของราคาน้ำมัน มีผลทำให้มูลค่าการค้าระหว่างประเทศลดต่ำลง เกิดปัญหาเงินเฟ้อสูงสุดควบคู่ไปกับเศรษฐกิจเริ่มฝืดเคืองอย่างรวดเร็ว การขยายตัวทางการเงินทั้งภาครัฐบาลและเอกชนลดน้อยลง สินค้าส่งออกที่สำคัญ เช่น ข้าวโพด ยางและสิ่งทอลดลงทั้งทางปริมาณและราคา รายได้ประชาชนตกต่ำโดยเฉพาะประชาชนในชนบทและจำนวนคนว่างงานสูงขึ้น รัฐบาลได้ใช้มาตรการทั้งการเงินและการคลังหลายประการ เพื่อคลี่คลายปัญหา ปรากฏว่าสถานการณ์ดีขึ้นในช่วงปลายแผนพัฒนาฯ ทำให้อัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจตลอดช่วงแผนพัฒนาฯ เพิ่มขึ้นในอัตราร้อยละ 7.1 ต่อปี รายได้ต่อบุคคลเพิ่มขึ้น โดยเฉลี่ยร้อยละ 4.1 ต่อปี⁶⁴

⁶³ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ผลการพัฒนามตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-6. (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2533), หน้า 2.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน. หน้า 3.

2.2.4 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520 – 2524)

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 มุ่งเน้นแนวทางหลักในการพัฒนาที่สำคัญ 2 ทาง คือ 1) เน้นการฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศ โดยมุ่งขยายการผลิตภาคเกษตรและปรับปรุงโครงสร้างอุตสาหกรรมขยาย การผลิตเพื่อส่งออก การกระจายรายได้และการมีงานทำในส่วนภูมิภาค แรงฟื้นฟูการลงทุนทางด้านอุตสาหกรรมที่กำลังซบเซาเป็นพิเศษ 2) เร่งบูรณะและปรับปรุงการบริหารทรัพยากร⁶⁵ ให้มีความสำคัญกับการสนับสนุนการปฏิรูปที่ดิน แหล่งน้ำและป่าไม้ ให้สามารถสร้างประโยชน์ทางเศรษฐกิจต่อส่วนรวมได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด เพื่อแก้ปัญหาการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อทำการเกษตร⁶⁶ การดำเนินการดังกล่าวส่งผลให้อัตราการขยายทางเศรษฐกิจเพิ่มสูงขึ้น แต่การผลิตสาขาเกษตรขยายตัวเพิ่มขึ้นในอัตราร้อยละประมาณร้อยละ 3.5 ต่อปี ซึ่งต่ำกว่าเป้าหมายเฉลี่ยร้อยละ 1.5 ประกอบกับการรักษาระดับราคาสินค้าเกษตรไม่สามารถกระทำได้ดีทั่วถึงทั้งประเทศ เป็นผลทำให้ความแตกต่างและช่องว่างของรายได้ระหว่างประชากรที่อยู่ในสาขาเกษตรกับประชากรในสาขาการผลิตอื่นๆเพิ่มสูงขึ้นเป็นลำดับ ดังจะเห็นได้ว่าอาชีพทางด้านเกษตรกรรมทำรายได้เพียง 11,464 บาทต่อคนต่อปี ซึ่งต่ำกว่ารายได้เฉลี่ยต่อบุคคลทั้งประเทศที่มีรายได้ 29,949 บาท และยิ่งต่ำกว่าสาขาอาชีพอื่นๆอีกหลายเท่าตัว คือ ต่ำกว่าสาขาอาชีพอุตสาหกรรมเกือบ 5 เท่าตัว พาณิชยกรรมกว่า 5 เท่าตัว และด้านบริการอีกกว่า 2 เท่าตัว ส่วนการกระจายรายได้และบริการสังคมแม้ว่าสามารถลดสัดส่วนประชากรยากจนทั้งประเทศลดลงจากร้อยละ 39 ในปี 2522/12 เหลือร้อยละ 34 ในปี 2518/19⁶⁷ แต่เหลืออยู่อีกเกือบ 1 ใน 3 ของประชาชนทั้งหมดในเขตชนบทมีฐานะยากจนกระจายอยู่ในภูมิภาคต่างๆและหนาแน่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

⁶⁵ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ผลการพัฒนามตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่1-6. (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2533), หน้า 4.

⁶⁶ ธันวา จิตต์สงวน และคณะ. รายงานการวิจัย แนวทางและนโยบายในการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน กรณีศึกษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. (กรุงเทพฯ: ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2543), หน้า 49.

⁶⁷ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ผลการพัฒนามตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่1-6. หน้า 4.

2.2.5 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 – 2529)

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ได้การปรับทิศทางการพัฒนาโดยเน้นการตอบสนองความต้องการจำเป็นพื้นฐาน การมีส่วนร่วมในการพัฒนาและการพึ่งตนเอง⁶⁸ ซึ่งให้ความสำคัญกับการกระจายการพัฒนาไปสู่ภูมิภาค การกระจายรายได้ของประชาชน รวมทั้งการระดมความร่วมมือจากภาคเอกชนให้มีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของประเทศเป็นครั้งแรก และแก้ปัญหาความยากจนในชนบทล้าหลังทุกภูมิภาคด้วยมาตรการที่เฉพาะเจาะจง⁶⁹ โดยมุ่งในหลักประกันที่จะให้ชาวบ้านพออยู่พอกินและช่วยเหลือตนเองได้ในที่สุด เน้นการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจการเงินของประเทศเป็นพิเศษโดยการเร่งระดมเงินออมและการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจต่างๆ เช่น ปรับโครงสร้างการเกษตรโดยมุ่งการเพิ่มผลผลิตและประสิทธิภาพการผลิตแทนการขยายพื้นที่เพาะปลูก ผลการดำเนินการในการแก้ปัญหาความยากจนในชนบทล้าหลังได้จัดโครงการเพื่อแก้ปัญหาความยากจนของประชาชนในพื้นที่เป้าหมายได้ถึง 12,562 หมู่บ้าน และรับประโยชน์จากผลการพัฒนาหลายประการ เช่น ได้รับการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิต ช่วยลดความเสื่อมโทรมของที่ดิน บริการด้านสาธารณสุขและสังคม การส่งเสริมให้มีงานทำในฤดูแล้ง มีอำเภอเป้าหมายพื้นที่ระดับความยากจนหนาแน่นสูงเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ กระจายบริการด้านการศึกษาบังคับครอบคลุมร้อยละ 98 และได้การจัดตั้งสถานื่อนามัยครบทุกตำบล⁷⁰

2.2.6 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 – 2534)

เนื่องจากช่วงสุดท้ายปลายฉบับที่ 5 ระบบเศรษฐกิจการเงินประสบปัญหาทางเสถียรภาพดุลการค้าและดุลบัญชีเดินสะพัดขาดดุลในระดับสูง การออมลดลง ภาวการณ์ต่างประเทศเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม ปัญหาการว่างงานรุนแรงขึ้น แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 จึงกำหนดแนวทางการพัฒนา โดยมีเป้าหมายส่วนรวม 2 เป้าหมาย คือ ด้านเศรษฐกิจและด้านสังคม โดยด้านเศรษฐกิจเน้นการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจควบคู่ไปกับการรักษาเสถียรภาพทางการเงินการคลัง สำหรับด้านสังคมได้ปรับแนวทางใหม่โดยเน้นการ

⁶⁸ อมรา พงศาพิชญ์. *ความหลากหลายทางวัฒนธรรม (กระบวนการทัศน์และบทบาทในประชากรสังคม)*. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 219.

⁶⁹ สมชาย ศักดาเวศิธร. "วิวัฒนาการของแนวคิดการพัฒนาที่ส่งผลต่อชุมชนไทย. *วารสารเศรษฐกิจและสังคม*, 41. 6 (พฤศจิกายน-ธันวาคม, 2547): 6.

⁷⁰ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. *ผลการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-6*. (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2533), หน้า 5.

พัฒนาสังคมในระดับพื้นฐาน คือ พัฒนาคุณภาพครอบครัวและชุมชนให้มีความก้าวหน้า มีความสงบสุข เกิดความเป็นธรรม และมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม นอกจากนั้นการพัฒนาในภาคเกษตรรัฐบาลเห็นว่าการจัดการยังไม่ดีพอทั้งในขั้นตอนการผลิตและตลาด วิธีแก้ปัญหาคือเพิ่มประสิทธิภาพการจัดการให้สูงขึ้น โดยรวมการผลิตและตลาดให้อยู่ในระบบเดียวกันเรียกว่า “ระบบเกษตรครบวงจร” โดยรัฐบาลสนับสนุนให้บริษัทธุรกิจเอกชนเป็นผู้จัดการระบบการผลิตและการตลาดของสินค้าเกษตรครบวงจร เป็นผู้กำหนดและจัดการตั้งแต่เงินทุน ปัจจัยการผลิต วิธีการผลิต จนกระทั่งตลาดของผลผลิตที่ได้รับทุกขั้นตอน⁷¹ ผลดำเนินงานทำให้เศรษฐกิจไทยฟื้นตัวและได้ขยายตัวอย่างต่อเนื่องเฉลี่ยร้อยละ 10.5 ต่อปี ซึ่งเป็นอัตราเฉลี่ยสูงสุดของการพัฒนาเศรษฐกิจที่ผ่านมา ปัจจัยสำคัญที่ผลักดันคือ การขยายตัวของการส่งออก การลงทุนและการท่องเที่ยว ราคาสินค้าเกษตรในตลาดโลกได้ปรับตัวสูงขึ้น และความได้เปรียบในด้านทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์และค่าจ้างแรงงานที่ไม่สูงนัก ทำให้ฐานะการแข่งขันของไทยได้เปรียบ ส่งผลให้การลงทุนและการส่งออกเพิ่มมากขึ้น มีการจ้างงานเพิ่มมากโดยเฉพาะสาขาอุตสาหกรรมและบริการ รายได้ต่อหัวของประชากรเพิ่มสูงขึ้นจาก 21,000 บาทในปี 2529 เป็น 41,000 บาทในปี 2534 ทำให้ความเป็นอยู่ดีขึ้นและช่วยแก้ไขปัญหาค่าความยากจนได้ส่วนหนึ่ง หากแต่มีความเหลื่อมล้ำของรายได้ระหว่างกลุ่มคนรวยที่สุดมีสัดส่วนรายได้เพิ่มจากร้อยละ 49.3 ในปี 2518/2519 เป็นร้อยละ 54.9 ในปี 2530/2531 ส่วนกลุ่มคนยากจนที่สุดมีสัดส่วนรายได้ลดลงจากร้อยละ 6.1 เหลือร้อยละ 4.5 ซึ่งกลุ่มยากจนที่สุดยังคงเป็นกลุ่มเกษตร และมีความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจของชนบทกับเมืองมากขึ้น มีปัญหาความเสื่อมโทรมของทั้งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะมีการระดมทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ ประมง และแร่ธาตุมาใช้ในการอัตราที่สูงประกอบกับขาดประสิทธิภาพในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การขยายตัวของกิจการทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะอุตสาหกรรมท่องเที่ยวถึงการขยายตัวของประชากรได้ก่อให้เกิดปัญหามลพิษในด้านต่างๆ⁷²

2.2.7 แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 – 2539)

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 ปรับแนวทางการพัฒนาความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนให้มีความสำคัญกับความสมดุลระหว่างการพัฒนาในเชิงปริมาณ คุณภาพ และความเป็นธรรมสังคม

⁷¹ เดชา ศิริภัทร. เกษตรกรรมสำนึก. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกลด์คิมทอง, 2532). หน้า 99-100.

⁷² สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ผลการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-6. (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2533). หน้า 5.

ควบคู่กันไปเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่มีคุณภาพและยั่งยืน กำหนดวัตถุประสงค์ไว้ 3 ประการ คือ 1) รักษาอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจให้อยู่ในระดับที่เหมาะสม เพื่อให้การเจริญเติบโตเป็นไปอย่างต่อเนื่องและมีเสถียรภาพ 2) การกระจายรายได้และการกระจายการพัฒนาไปสู่ภูมิภาคและชนบทให้กว้างขวางมากขึ้น 3) เร่งรัดพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิต สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ⁷³ และได้กำหนดกลุ่มเป้าหมายการกระจายรายได้และแนวนโยบายมาตรการต่างๆ ที่มีลักษณะผสมผสานเชื่อมโยงระหว่างสาขาและพื้นที่อย่างเป็นระบบชัดเจนมากขึ้น ได้ดำเนินกลยุทธ์การลดปัญหาความยากจนเป็นครั้งแรกโดยให้มั่นนโยบายพัฒนาแก้ไขปัญหาคนจนในเมืองควบคู่ไปกับการแก้ไขปัญหาความยากจนในชนบทที่ยังคงมุ่งเน้นการกระจายความเจริญและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและการบริการสังคมไปสู่ภูมิภาค การเพิ่มการมีงานทำในภาคนอก การเกษตรและการพัฒนายกระดับคุณภาพชีวิต⁷⁴ การพัฒนาในช่วงนี้ส่งผลให้ World Bank ประกาศให้ประเทศไทยเป็นประเทศที่หลุดพ้นจากความยากจน⁷⁵ เรียกว่าประสบความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจ เพราะมีอัตราการขยายตัวสูง รายได้ต่อหัวเพิ่มมากขึ้น สัดส่วนคนยากจนลดลง แต่กิจกรรมและความมั่นคงทางเศรษฐกิจยังคงกระจุกตัวอยู่ในภาคมหานครและปริมณฑล คนในชนบทและในเมืองมีสภาพชีวิตดีขึ้นทั้งในด้านโครงสร้างพื้นฐาน สิทธิในที่ดินทำกิน บริการด้านการศึกษา สาธารณสุขกระจายตัวมากขึ้น เริ่มเกิดกระบวนการพัฒนาร่วมกันระหว่างรัฐและประชาชนและเริ่มต้นตัวในเรื่องสิ่งแวดล้อม⁷⁶

2.2.8 แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 – 2544)

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 เปิดโอกาสให้ประชาชนจากทุกภาคส่วนของสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผนและนำไปสู่การปรับแนวคิดและการพัฒนาประเทศใหม่ โดยปรับเปลี่ยนจากเดิมที่มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจมาเป็นการพัฒนาที่มีคนเป็นศูนย์กลาง พร้อมทั้งปรับเปลี่ยนวิธีการพัฒนามาเป็นการพัฒนาแบบองค์รวม โดยมีกระบวนการที่จะเชื่อมโยงมิติต่างๆ

⁷³ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ผลการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-6. (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2533). หน้า 6.

⁷⁴ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 พ.ศ. 2535 – 2539. (กรุงเทพฯ: ยูไนเต็ดโปรดักชั่น. ม.ป.ป.). หน้า 3.

⁷⁵ พัชรินทร์ สิริสุนทร. "ความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญาไทยกับการพัฒนาชนบท: กรณีศึกษาจังหวัดพิษณุโลก." เอกสารการวิจัย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร 2543, หน้า 84-85. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

⁷⁶ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 พ.ศ. 2535 – 2539, หน้า 4.

ของการพัฒนา ตลอดจนเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายในสังคมมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการพัฒนา แผนฉบับนี้มียุทธศาสตร์ที่สำคัญ คือ 1) คนเป็นวัตถุประสงค์ของการพัฒนา 2) เน้นการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 3) ส่งเสริมระบบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมและการจัดการที่กระจายอำนาจลงสู่ส่วนล่าง โดยการสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรชุมชน คือการสร้างประชาคมจังหวัด 4) การสร้างประชารัฐ โดยมุ่งที่การประสานรัฐกับประชาชนให้เป็นหนึ่งเดียวกัน 5) การสร้างสังคมคุณภาพ หรือสังคมที่ช่วยกันแก้ไขปัญหาทุกอย่างแบบบูรณาการ การร่วมกันนี้จะทำในรูปแบบที่เรียกว่า “เบญจภาคี” อันประกอบด้วย ชุมชน รัฐ นักวิชาการ องค์กรเอกชน องค์กรธุรกิจ⁷⁷ แต่เนื่องจากปีแรกของแผนพัฒนาฯ เผชิญกับวิกฤตทางเศรษฐกิจทำให้ต้องมีการปรับเปลี่ยนเพื่อแก้ไขวิกฤติเศรษฐกิจ โดยเน้นไปที่การรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ การลดผลกระทบในการพัฒนาคนและสังคม การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจให้เข้มแข็งและกลับสู่สมดุล และการปรับระบบบริหารจัดการเพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ⁷⁸ ผลการพัฒนาในช่วงนี้เศรษฐกิจเริ่มฟื้นตัว แต่ยังมีปัญหาในภาคการเงิน อสังหาริมทรัพย์ หนี้สาธารณะและปัญหาการขาดดุลงบประมาณ สัดส่วนคนยากจนเพิ่มจาก 6.8 ล้านคนในปี 2539 เป็น 9.9 ล้านคนในปี 2542 ส่วนปัญหาความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้เพิ่มขึ้นมาก จำนวนคนว่างงานเพิ่มมากขึ้นก่อนเกิดวิกฤตเกือบ 1 ล้านคน ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็เป็นปัญหารุนแรงส่งผลให้เกิดความขัดแย้งในสังคมมากขึ้น ส่วนการพัฒนาคนที่เน้นศักยภาพของคนและระดับคุณภาพชีวิตโดยรวมดีขึ้นจากการเพิ่มขึ้นของการศึกษา อายุคาดหมายเฉลี่ยและการคุ้มครองด้านประกันสุขภาพมากขึ้น ระบบคุ้มครองทางสังคมขยายได้เพียงเฉพาะแรงงานในระบบ แต่ไม่สามารถดำเนินการไปถึงกลุ่มแรงงานนอกระบบและแรงงานภาคเกษตร ซึ่งเป็นแรงงานส่วนใหญ่ของประเทศได้⁷⁹ กระบวนการพัฒนาในลักษณะพหุภาคีมีเครือข่ายการเรียนรู้ในรูปแบบประชาคมได้ขยายตัว โดยมีเชื่อมโยงถ่ายทอดแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และประสบการณ์ระหว่างกันและกันอย่างกว้างขวาง ภายใต้แผนและโครงการต่างๆ เช่น แผนปฏิบัติเร่งรัดการสร้างเศรษฐกิจเพียงพอและประชาสังคม ยุทธศาสตร์เศรษฐกิจพึ่งตนเองระดับจังหวัด

⁷⁷ เทียนชัย วงศ์ชัย. “ภาพรวมยุทธศาสตร์การปฏิรูปสังคมไทย.” ใน ยกเครื่องเรื่องเมืองไทยจินตนาการสู่ปี2000. (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539), หน้า 39.

⁷⁸ ชาชีวิวัฒน์ ศรีแก้ว. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 พ.ศ. 2545 - 2549. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พ.ศ. พัฒนา, 2545), หน้า 21-22.

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21-22.

2.2.9 แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2540 – 2544)

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 จัดทำขึ้นโดยมีส่วนร่วมของประชาชนทุกภาคส่วนในสังคมไทย ยึดแนวความคิดการพัฒนาแบบองค์รวมคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ต่อเนื่องจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 และยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาและบริหารประเทศ รวมทั้งมุ่งวางรากฐานการพัฒนาาระบบเศรษฐกิจภายในประเทศให้เข้มแข็ง มีภูมิคุ้มกัน ต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกและสามารถพึ่งตนเองได้มาก ขณะเดียวกันได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่สมดุลทั้งด้านตัวคน สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างระบบบริหารจัดการที่ดีให้เกิดขึ้นในทุกระดับ เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน และความอยู่ดีกินดีของคนไทยทุกคน⁸⁰ โดยกำหนดเป็น 3 กลุ่มพันธกิจ คือ 1) การสร้างระบบการบริหารจัดการที่ดีให้เกิดขึ้นในทุกภาคส่วนของสังคม 2) การเสริมสร้างรากฐานของสังคมให้เข้มแข็ง 3) การปรับโครงสร้างการพัฒนาชนบทและเมืองอย่างยั่งยืน⁸¹ ผลการพัฒนาในระยะครึ่งแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ด้านเศรษฐกิจขยายตัวมากขึ้นโดยมีปัจจัยสนับสนุนการอุปโภคบริโภค การลงทุนของภาคเอกชนและการส่งออกที่ขยายตัว ส่งเสริมให้มีการจ้างงานขยายตัวตาม ส่วนการผลิตภาคเกษตรขยายตัวร้อยละ 3.0 และ 6.8 ในปี 2545 และ 2546 ส่วนอุตสาหกรรมขยายตัวร้อยละ 6.8 และ 10.3 สัดส่วนคนจนลดลงจากร้อยละ 13.0 (8.2 ล้านคน) ในปี 2544 เหลือร้อยละ 9.8 (6.2 ล้านคน) ในปี 2545 ซึ่งเป็นผลมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจพื้นฐาน การเพิ่มศักยภาพขีดความสามารถและพัฒนาหลักประกันทางสังคมยากจน โดยเฉพาะการสร้างงานสร้างรายได้และสร้างโอกาสในการเข้าถึงแหล่งทุนและบริการต่างๆของรัฐ ความเหลื่อมล้ำทางรายได้ลดลงเล็กน้อย แต่ปัญหาความยากจนยังคงมีอยู่มากในบางพื้นที่ เช่น ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะกลุ่มครัวเรือนเกษตรกรที่ประกอบอาชีพและแรงงานรับจ้างทั่วไป ระบบประกันสังคมให้คุ้มครองกว่าร้อยละ 20 แต่ไม่ครอบคลุมแรงงานนอกระบบซึ่งเป็นร้อยละ 70 ของแรงงานทั้งหมด⁸² ปัญหาหลักของการพัฒนาคุณภาพคนไทย คือ ปัญหาคุณภาพการ

⁸⁰ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. "รายงานการติดตามประเมินผลการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ : ครึ่งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9." ใน เศรษฐกิจนอกระบบกับการบริหารจัดการที่ดีของรัฐ. (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2547).

⁸¹ ชาชีวัฒน์ ศรีแก้ว. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 พ.ศ. 2545 – 2549. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พ.ศ. พัฒนา. 2545). หน้า 33-34.

⁸² สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. "รายงานการติดตามประเมินผลการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ : ครึ่งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9." ใน เศรษฐกิจนอกระบบกับการบริหารจัดการที่ดีของรัฐ.

ศึกษาและกระบวนการเรียนการสอนที่ยังไม่สามารถสอนให้ผู้เรียนรู้จักคิดและวิเคราะห์ รวมทั้งกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตยังไม่ได้รับการแก้ไขเท่าที่ควร ด้านการบริหารจัดการได้ปรับระบบและวิธีปฏิบัติงานของราชการที่มุ่งผลสัมฤทธิ์โปร่งใสตรวจสอบได้ รวมทั้งการมีรัฐธรรมนูญฉบับปี 2540 ที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้น

จากการดำเนินงานพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทั้ง 9 แผนที่ผ่านมา ทำให้เห็นพัฒนาการของการพัฒนาที่หลากหลาย คือ

1) แนวคิดและปรัชญาการพัฒนาที่ในระยะแรกมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ซึ่งต่อมาได้เพิ่มการพัฒนาสังคมควบคู่ไปด้วย และได้ขยายรวมถึงการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่มุ่งเน้นคนเป็นศูนย์กลาง

2) รูปแบบและวิธีการในการดำเนินการพัฒนาที่แต่เดิมเน้นวิธีการแบบสั่งการและกำหนดแนวทาง รวมทั้งแผนงานในระดับประเทศและระดับหน่วยงาน แต่ไม่ใช่ระดับผู้เกี่ยวข้องโดยตรง เปลี่ยนมาเป็นการให้ประชาชนและผู้เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการคิดและดำเนินการตลอดจนรับผิดชอบร่วมกัน

3) เป้าหมาย และผลประโยชน์จากการพัฒนาจากที่จำกัดและตอบสนองบางกลุ่ม เปลี่ยนมาขยายและการกระจายให้แก่ประชาชนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนที่ยากจนและได้รับผลกระทบทางลบจากการพัฒนา โดยกำหนดให้เป็นเป้าหมายเร่งด่วนของการพัฒนา

สรุปการพัฒนาประเทศไทยจากอดีตจนถึงปัจจุบันได้ว่า การแก้ปัญหาความยากจนยังคงเป็นประเด็นหลัก ส่วนแนวทางการพัฒนาเริ่มมีปรับเปลี่ยนไปสู่การพัฒนากระแสทางเลือกที่ให้ความสำคัญกับคน สิ่งแวดล้อมและเศรษฐกิจควบคู่กัน โดยเฉพาะการพัฒนาตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงที่มุ่งเน้นคนให้มีความสามารถที่จะพึ่งตนเอง และมีสติ มีเหตุมีผลและรู้จักพอประมาณในการดำเนินชีวิต ซึ่งการพัฒนาดังกล่าวไม่ได้ขวางกระแสของทุนนิยม หากแต่เป็นหลักการที่ทำให้คนอยู่ได้ท่ามกลางกระแสอย่างรู้เท่าทันและปรับตัวรับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้ และสามารถหลุดพ้นจากความยากจนได้ด้วยการมีความรู้ และการมีภูมิคุ้มกันที่พอเพียงในการดำเนินชีวิต

2.3 งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง

ผู้ศึกษาได้ทบทวนงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง โดยแยกเป็นประเด็นต่างๆดังนี้

2.3.1 การเสริมสร้างศักยภาพและการพึ่งตนเอง

ณัชฎา อินทสุวรรณ⁸³ ศึกษาเรื่อง **ขีดความสามารถของสตรีในการพัฒนาตนเอง และชุมชนของจังหวัดชุมพร** ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับขีดความสามารถของสตรีในการพัฒนาตนเองและชุมชนในด้านต่างๆ คือ 1) การเห็นคุณค่าในตนเอง และค่านิยมการพึ่งตนเอง มีความสัมพันธ์กับขีดความสามารถในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ ด้านบริหารงานกลุ่ม และด้านภาวะความเป็นผู้นำ 2) ค่านิยมการรวมกลุ่ม มีความสัมพันธ์กับขีดความสามารถในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจและด้านภาวะความเป็นผู้นำและการทำกิจกรรมพัฒนาชุมชน

จิรประภา อัครบวร บุณอนันต์ พินัยทรัพย์ และสมบัติ กุสุมาวลี⁸⁴ ศึกษาเรื่อง **ยุทธศาสตร์ชุมชนเข้มแข็งด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ : กรณีศึกษา ตำบลบางพระ จังหวัดฉะเชิงเทรา** ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนบางพระมีความเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง ปัจจัยสำเร็จของชุมชนคือ 1) การมีผู้นำที่เข้มแข็งทั้งตัวกำนันตำบลบางพระ คณะกรรมการบริหารจัดการชุมชนโดยให้คนในชุมชนเป็นศูนย์กลางของการค้นหาปัญหา และการพัฒนา ส่วนผู้นำมีบทบาทเป็นเพียงนักแปลความ นักเชื่อมโยง คือ เชื่อมโยงคนและทักษะ เชื่อมโยงเงิน เชื่อมโยงกิจกรรม 2) การมีชุมชนแห่งการเรียนรู้ คือ ที่ที่คนในชุมชนแสดงความเป็นเจ้าของ มีส่วนร่วมเสนอความคิดเห็นในการช่วยกันพัฒนาตำบลให้เป็นชุมชนที่น่าอยู่ ช่วยกันคิดแก้ปัญหาในชุมชน โดยมองผลประโยชน์ของคนในชุมชนเป็นส่วนรวม มีการช่วยกันพัฒนาความสามารถซึ่งกันและกัน 3) ความสามารถในการแปลงนโยบายรัฐสู่การปฏิบัติชุมชน เช่น นโยบายกองทุนหมู่บ้าน

⁸³ ณัชฎา อินทสุวรรณ. "ขีดความสามารถของสตรีในการพัฒนาตนเองและชุมชนของจังหวัดชุมพร." (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ ภาควิชาพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.2545). หน้าบทคัดย่อ.

⁸⁴ จิรประภา อัครบวร, บุณอนันต์ พินัยทรัพย์ และ สมบัติ กุสุมาวลี. "ยุทธศาสตร์ชุมชนเข้มแข็งด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ : กรณีศึกษา ตำบลบางพระ จังหวัดฉะเชิงเทรา." เอกสารในการสัมมนาเรื่อง ยุทธศาสตร์การพัฒนาชาติตามแนวทางชุมชนพึ่งตนเอง เสนอที่สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. 20 กันยายน 2545. (ม.ป.ท.:ม.ป.ป.), หน้า 72.

และชุมชนเมือง และนโยบายหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล โดยเริ่มจากการให้ความรู้แก่คนในชุมชน ก่อนที่จะมีการเลือกตัวแทนเพื่อทำการบริหารจัดการ

กิตติกร สุนทรานุรักษ์⁸⁵ ศึกษาเรื่องการพัฒนาชุมชนพึ่งตนเอง : กรณีศึกษาชุมชน ศีรษะอโศก ผลการศึกษาพบว่า ระบบเศรษฐกิจของชุมชนแบ่งออกได้ 2 ระดับ ระดับแรกเป็น กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มุ่งตอบสนองความต้องการภายในของชุมชนเป็นหลัก ระดับที่สองเป็นการทำธุรกิจซึ่งสามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชน เพื่อนำมาใช้ในการดำเนินกิจกรรมของชุมชน และขยายเครือข่ายการทำงานออกไปและพบว่า ชุมชนอโศกสามารถพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง อันเนื่องมาจากเงื่อนไข 3 ประการ 1) การมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่เข้มแข็ง 2) การมีปัจจัยในการดำรงชีวิตอย่างเพียงพอ 3) การมีอิสระในการทำงานและการจัดการกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน

พระมหายุทธนา ศิริวรรณ⁸⁶ ศึกษาเรื่อง ศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท ไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : กรณีศึกษาชุมชนบ้านสามขา ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยเงื่อนไขที่มีผลต่อศักยภาพในการพึ่งตนเอง คือ ปัจจัยภายในที่ส่งเสริม ได้แก่ คนในชุมชนมีความขยัน ให้ความสำคัญกับการพึ่งตนเองในครอบครัว มีทรัพยากรภายในชุมชนและการทำอาชีพเกษตรกรรม และปัจจัยภายในที่เป็นอุปสรรค ได้แก่ การขาดผู้นำที่ดี ขาดความสามัคคีและเอกภาพภายในชุมชน ส่วนปัจจัยภายนอกในส่วนที่ส่งเสริม ได้แก่ การช่วยเหลือจากภาครัฐและภาคเอกชน ปัจจัยภายนอกที่เป็นอุปสรรค ได้แก่ การถูกรวบงำจากภายนอก ถูกเอารัดเอาเปรียบจากพ่อค้ากลางหรือกลไกตลาด

พลาพรรณ คำพรรณ และมนตรี เกิดมีมูล⁸⁷ เรื่อง การดำเนินงานขององค์การบริหารส่วนตำบลในการตอบสนองความต้องการของประชาชนในด้านต่างๆ เพื่อนำไปสู่การ

⁸⁵ กิตติกร สุนทรานุรักษ์. "ศึกษาเรื่องการพัฒนาชุมชนพึ่งตนเอง : กรณีศึกษาชุมชนศีรษะอโศก." (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.2543). หน้าบทคัดย่อ.

⁸⁶ พระมหายุทธนา ศิริวรรณ. "ศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : กรณีศึกษา ชุมชนบ้านสามขา ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร." (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาชนบท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.2544). หน้าบทคัดย่อ.

⁸⁷ พลาพรรณ คำพรรณ และ มนตรี เกิดมีมูล. "การดำเนินงานขององค์การบริหารส่วนตำบลในการตอบสนองความต้องการของประชาชนในด้านต่างๆ เพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเอง." เอกสารในการสัมมนาเรื่อง ยุทธศาสตร์การพัฒนาชาติตามแนวทาง ชุมชนพึ่งตนเอง เสนอที่สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. 20 กันยายน 2545. (ม.ป.ท.:ม.ป.ป.). หน้า 68.

พึ่งตนเอง ผลการศึกษาพบว่า บทบาทของ อบต. ในการเสริมสร้างและสนับสนุนให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ คือ การพัฒนาสาธารณูปโภค สาธารณูปการ การสร้างความมั่นใจอบอุ่นใจให้แก่ประชาชน การกระตุ้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา การให้โอกาสประชาชนร่วมเสนอแนะนโยบายของ อบต. การจัดเวทีชาวบ้าน การสนับสนุนให้มีการดูแลกันเองตามลำดับ ส่วนตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อระดับความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนเรียงตามลำดับความสำคัญ ได้แก่ 1) การมีกลุ่มที่มีความเข้มแข็งที่มีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องอยู่มากในชุมชน 2) การช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน 3) การมีแหล่งรองรับผลผลิตของชุมชน อันได้แก่ ตลาดกลาง สหกรณ์ต่างๆ 4) การมีผู้ทรงภูมิปัญญาเป็นที่ปรึกษาให้แก่ชาวบ้าน

2.3.2 เรื่องกระบวนการเรียนรู้และเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนา

พจนา เอื้องไพบูลย์⁸⁸ ศึกษารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน 3 กรณีศึกษา คือ ชุมชนบ้านต้าในตำบลบ้านต้า อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ชุมชนบ้านบุญยอง ตำบลเขาพระ อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก และชุมชนโนนรัง ตำบลตลาดไทร อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนที่นำสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนมี 8 ขั้นตอน คือ ขั้นที่ 1 การก่อตัวของกระบวนการเรียนรู้ เกิดขึ้นจากภาวะวิกฤติหรือภาวะความยากลำบากในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ขั้นที่ 2 การตรวจสอบถึงสาเหตุวิกฤติหรือความยากลำบากของชุมชน ขั้นที่ 3 การกระตุ้นคนในชุมชนได้ตระหนักในสถานการณ์ที่เป็นปัญหาร่วมของชุมชนและสาเหตุของปัญหาให้ก้าวขึ้น ขั้นที่ 4 การหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหาความยั่งยืนของชุมชนเป็นขั้นตอนการวิเคราะห์หาแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่เหมาะสมที่สุดต่อการนำมาปฏิบัติ ขั้นที่ 5 การดำเนินการตามทางเลือก หรือตามแผนที่ได้ร่วมกันกำหนดขึ้น ขั้นที่ 6 การประเมินผลย้อนกลับ การทบทวนและติดตามผลการปฏิบัติ เมื่อพบปัญหาก็ได้วิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหาและปรับปรุงให้เหมาะสม เมื่อพบกับศักยภาพให้ก้าวหน้าต่อไป ขั้นที่ 7 การพัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้น การเข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับชุมชนอื่นๆ ทำให้องค์กรชุมชนมีการเรียนรู้มากขึ้น ขยายสมาชิกได้เพิ่มขึ้นพลังขับเคลื่อนการพัฒนาจึงเพิ่มมากขึ้น สร้างให้เกิดความเชื่อมั่นในองค์กรและในขีดความสามารถของตนเอง ขั้นที่ 8 บุรณาการเข้าสู่ชีวิตบน

⁸⁸ พจนา เอื้องไพบูลย์. "รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน:การศึกษาแบบพหุกรณี." ใน การศึกษานอกระบบโรงเรียน:แนวทางการศึกษาและกิจกรรมที่หลากหลาย. มนัสวาศน์ โกวิทยา. บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2547). หน้า 82-84.

พื้นฐานของมุมมองใหม่ เมื่อสมาชิกเกิดความเชื่อมั่นในตนเอง องค์กร และในคุณค่าของการพัฒนาที่ยั่งยืน การดำเนินกิจกรรมต่างๆในวิถีชีวิตได้ถูกบูรณาการเข้าสู่วงจรของกระบวนการเรียนรู้ตามขั้นตอนข้างต้นโดยอัตโนมัติ และจากการศึกษาพบว่า กระบวนการเรียนรู้ทำให้องค์กรชุมชนมีศักยภาพในการคิดวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหา และหาทางเลือกในการเรียนรู้หลายลักษณะร่วมกัน ได้แก่ การเรียนรู้จากการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน การเรียนรู้จากเวทีสนทนา การพบปะหารือและประชุม การเรียนรู้จากการสังเกตผลของกิจกรรมต่างๆ การเรียนรู้จากการถ่ายทอดภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้อาวุโสในชุมชน การฝึกอบรมและดูงานในพื้นที่จริงของชุมชนที่ประสบความสำเร็จหรือในแหล่งเรียนรู้ต่างๆ การเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ รวมทั้งการเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้ทำให้สมาชิกในชุมชนได้มีโอกาสเรียนรู้เพิ่มขึ้น การเรียนรู้ผ่านประเพณีและพิธีกรรม

สัมฤทธิ์ ฝวนิม^{๘๑} ศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านในการประกอบอาชีพ : กรณีศึกษาเครือข่ายวนเกษตรและป่าชุมชนภาคตะวันออก จังหวัดฉะเชิงเทรา ผลการศึกษาพบว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านในการประกอบอาชีพของเกษตรกรเกิดจาก 4 กระบวนการ คือ 1) การเรียนรู้จากบรรพบุรุษ การเรียนรู้ด้วยตนเองจากประสบการณ์ การเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ 2) การสั่งสมความรู้ในวิถีชีวิตหรือประสบการณ์เป็นลายลักษณ์อักษร 3) การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านจากบรรพบุรุษ คือ พ่อแม่ ผู้เฒ่าผู้แก่ การถ่ายทอดระหว่างคนในรุ่นเดียวกัน คือ การถ่ายทอดระหว่างสมาชิกเครือข่าย วนเกษตรและการถ่ายทอดไปสู่ลูก 4) การผสมผสานภูมิปัญญาชาวบ้านกับภูมิปัญญาสากล โดยนำมาประยุกต์ใช้ในการประกอบอาชีพ 3 ด้านได้แก่ ด้านการผลิต การตลาดและการรวมกลุ่ม

ส่วนกระบวนการประกอบอาชีพของเกษตรกร มี 3 ด้าน คือ 1) ด้านสังคม เกษตรกรตัดสินใจเลือกกระบวนการเกษตร เนื่องจากมีที่ดินเพียงพอ พื้นที่มีความเหมาะสม มีความถนัด ใช้ทุนน้อย และการทำสวนเกษตรเป็นที่ยอมรับของสังคม 2) ด้านเทคนิค มีการวางแผนการผลิตเริ่มตั้งแต่ปรึกษาหารือกันภายในครอบครัว การผลิตหรือการปลูกพืชเน้นความหลากหลายคล้ายป่าธรรมชาติและมีการเลี้ยงสัตว์ ขุดบ่อน้ำตื้นและใช้ท่อส่งน้ำไปยังพื้นที่ห่างไกล ไม่ใช้สารเคมีผลิตปุ๋ยชีวภาพและยาปราบศัตรูพืชจากสมุนไพร ผลิตเครื่องมือใช้เอง เช่น เครื่องสีข้าวมือหมุน

^{๘๑} สัมฤทธิ์ ฝวนิม. "ภูมิปัญญาชาวบ้านในการประกอบอาชีพ : กรณีศึกษาเครือข่ายวนเกษตรและป่าชุมชนภาคตะวันออกจังหวัดฉะเชิงเทรา." (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ ภาควิชาพัฒนาแรงงานและสวัสดิการ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.2545). หน้าบทคัดย่อ.

และแปรรูปผลผลิตเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ ทั้งยา และอาหาร 3) ด้านเศรษฐกิจ เกษตรกรพึ่งพาตนเองได้ทั้งในด้านการผลิตการบริโภค คือ ด้านการผลิตนั้นไม่ต้องใช้ทุนมากทั้งในด้านเงินทุนที่ดินและแรงงาน ระบบการจัดการสามารถใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนโดยนำพืชพันธุ์ต่างๆ มาขยายพันธุ์ และจากความหลากหลายของพืชจึงทยอยออกผลต่างกันตามช่วงฤดูกาล การเก็บเกี่ยวผลผลิตจึงใช้เพียงแรงงานในครอบครัวหรือเครือญาติ มีการแบ่งงานกันทำและหากต้องการแรงงานเพิ่มจะใช้แรงงานภายในชุมชนด้วยวิธีการเอาแรงหรือลงแขก มีการรื้อฟื้นและคิดค้นประดิษฐ์เครื่องมือได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิตจากวัสดุที่หาง่ายในท้องถิ่น ส่วนด้านการบริโภคใช้ประโยชน์จากพืชและสัตว์ที่มีอยู่ในพื้นที่วนเกษตรมาเป็นอาหาร ยารักษาโรค และแปรรูปเป็นผลผลิตต่างๆ เพื่อใช้ในครอบครัว ทำให้ลดรายจ่ายในชีวิตประจำวันได้

ปาน กิมปี⁹⁰ ศึกษาเรื่อง การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเอง กรณีศึกษา 3 เครือข่ายคือ กลุ่มอมรินทร์ ตำบลคลองเปือย กลุ่มป้อมชุมชนสหกรณ์การเกษตรศรีประจันต์ และกลุ่มยุวเกษตรกรพัฒนา ผลการศึกษาพบว่า 1) เครือข่ายการเรียนรู้มีการพัฒนามาจากการตระหนักถึงปัญหาและความต้องการด้านเศรษฐกิจของชุมชน โดยมีผู้นำชุมชนทำหน้าที่เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง ใช้เครือข่ายสังคมเป็นศูนย์ดำเนินงานภายในชุมชน และขยายเชื่อมโยงกับองค์กรในภาครัฐ เอกชน ชุมชนและองค์กรวิชาการ เพื่อกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยมีเป้าหมายการพึ่งตนเองของชุมชนเป็นหลัก 2) กิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนที่พบในเครือข่ายการเรียนรู้ มีทั้งด้านพัฒนาทักษะการเรียนรู้และการแก้ปัญหาอันเป็นพื้นฐานการดำรงชีวิต ด้านพัฒนาข่าวสารข้อมูล ด้านพัฒนาทักษะและอาชีพ โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน การเรียนรู้ด้วยตนเองตลอดจนการจัดกิจกรรมถ่ายทอดความรู้อย่างเป็นทางการโดยองค์กรเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง 3) ปัจจัยความสำเร็จของเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนที่สำคัญ ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การเผยแพร่แนวคิดใหม่เกี่ยวกับการพัฒนา การให้ความสำคัญและความต่อเนื่องของรัฐต่อนโยบายการพัฒนาแบบการพึ่งตนเองของชุมชน ความร่วมมือและการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกที่เกี่ยวข้อง ส่วนปัจจัยภายใน ได้แก่ ความตระหนักในปัญหาของชุมชน การมีผู้นำชุมชนที่มีความสามารถในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่ม การจัดกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนในรูปแบบและวิธีการที่เหมาะสมกับการ

⁹⁰ ปาน กิมปี. "การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเอง." (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรี บัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.2540). หน้าบทคัดย่อ.

แก้ไข้ปัญหาของชุมชน ตลอดจนความสามารถในการประสานเชื่อมโยงกับองค์กรเครือข่าย โดยเน้นการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง

ดารณี รักดี⁹¹ ศึกษาเรื่อง การพัฒนารูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง ผลการศึกษาพบว่า 1) ชุมชนชนบทพึ่งตนเองมีองค์กรชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งมีส่วนสำคัญในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตมีบทบาทมากกว่าการศึกษาตามแนวระบบโรงเรียน 2) รูปแบบการศึกษาที่ชุมชนเป็นฐานความรู้ กลุ่มผู้นำชุมชนและกลุ่มอาชีพเป็นศูนย์กลางในการให้ความรู้ โดยหน่วยงานของรัฐบาลและเอกชนให้การอบรมเพิ่มเติมแก่ผู้นำชุมชนเพื่อเผยแพร่ความรู้แก่สมาชิก การสร้างกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาขีดความสามารถของกลุ่ม ส่วนใหญ่ใช้การอบรมให้ความรู้ภาคทฤษฎี ศึกษาดูงานและปฏิบัติจริงในแหล่งความรู้ชุมชน ตลอดจนมีการสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนทั้งภายในและภายนอกชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองในอาชีพ 3) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชน คือ ผู้ให้ความรู้ ซึ่งเป็นผู้นำชุมชนจะต้องมีความรู้ทักษะ และความสามารถในการสร้างเครือข่ายด้านอาชีพ คนในชุมชนมีความศรัทธาในผู้ให้ความรู้และชุมชนมีการรวมกลุ่มกันโดยมีเป้าหมายในการพึ่งพาตนเอง

2.3.3 เรื่องบทบาทและการดำเนินงานพัฒนาของปราชญ์ชาวบ้าน

รุ่งนภา มุกดาอนันต์⁹² ศึกษากลยุทธ์การสื่อสารของกลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ 4 จังหวัดคือ จังหวัดสุรินทร์ จังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดนครราชสีมา ผลการศึกษาพบว่า กลยุทธ์การสื่อสารของกลุ่มปราชญ์ชาวบ้านเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ 1) กลยุทธ์การสื่อสารโดยการใช้ประสบการณ์ตรง 2) การทำให้ชาวบ้านรู้จักตนเอง 3) การทำตนเองให้เป็นตัวอย่าง 4) การสัมมนา แลกเปลี่ยนประสบการณ์ 5) การอิงหลักเกณฑ์ธรรมชาติ 6) การอิงหลักพระพุทธศาสนา 7) การเน้นความสำคัญที่ปัญหาของ

⁹¹ ดารณี รักดี. "การพัฒนารูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง." (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.2544). หน้าบทคัดย่อ.

⁹² รุ่งนภา มุกดาอนันต์. "กลยุทธ์การสื่อสารของกลุ่มปราชญ์ชาวบ้านเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น." (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชานิติศาสตร์ คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.2544). หน้าบทคัดย่อ.

ชาวบ้าน 8) การใช้สื่อของจริง 9) การสื่อสารในบรรยากาศที่ไม่เป็นทางการ 10) การใช้ภาษาท้องถิ่น 11) การใช้การสื่อสารแบบตัวต่อตัว 12) การสื่อสารในแนวนอน 13) กลยุทธ์การใช้ข่าวลือ

ส่วนมุมมองปราชญ์ชาวบ้านในการจัดการชุมชนท้องถิ่น เห็นว่าต้องเป็นการจัดกันเองภายในชุมชน โดยมีรัฐบาล องค์กรเอกชนและปราชญ์ชาวบ้านทำหน้าที่เป็นผู้สนับสนุน ส่วนการจัดการชุมชนท้องถิ่นนั้นปราชญ์ชาวบ้านมีบทบาทในด้านการเป็นผู้นำทางความคิดด้านการเกษตรกรรมและศิลปกรรม ตลอดจนเป็นนักพัฒนาตัวอย่าง

วราภรณ์ หลวงมณี⁹³ ศึกษาเรื่อง การจัดการสารสนเทศภูมิปัญญาชาวบ้านของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน ผลการศึกษาพบว่า 1) การจัดการสารสนเทศได้มาจากตัวบุคคล หลักธรรมพุทธศาสนา หน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง ทฤษฎีเศรษฐกิจใหม่เศรษฐกิจพอเพียง บรรพบุรุษและวัฒนธรรมประเพณี การสังเกตสื่อต่างๆ การร่วมประชุม การเก็บรวบรวมสถิติ การทดลองทำ การวิจัยชุมชน 2) การผลิตสารสนเทศ ได้แก่ ตัวบุคคล สิ่งพิมพ์ แผ่นผังไธนา แผ่นป้ายแสดงแนวคิด นิทรรศการ สื่อเทปและวีดีโอ และมัลติมีเดีย 3) การรวบรวมและการจัดระบบสารสนเทศ ได้แก่ การจัดทำศูนย์เรียนรู้ หลักสูตรอบรม สรุปบทเรียน เป็นวิทยากร หลักสูตรท้องถิ่น วิจัยชุมชน การทำงานแบบเครือข่าย การประชุม ฐานข้อมูล ทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่องและบันทึกวีดีโอเทป การเผยแพร่สารสนเทศโดยวิธีการบอกเล่าตัวต่อตัว ประชุมอย่างต่อเนื่องและวิธีการเผยแพร่อื่นๆ 4) การใช้สารสนเทศมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ เพื่อศึกษาเกษตรทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อศึกษาการดูแลสุขภาพแบบพึ่งตนเอง เพื่อศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณี การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการอนุรักษ์พันธุ์พืชพื้นเมือง เพื่อศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับการครองเรือน เพื่อเพิ่มทักษะให้แก่ตนเองในการนำไปถ่ายทอดต่อไป และเพื่อใช้ในการรวมกลุ่มและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ 5) รูปแบบและวิธีการแสวงหาสารสนเทศ ได้แก่ แสวงหาสารสนเทศจากบุคคล บรรพบุรุษ ดูตัวอย่างหลักสูตรโรงเรียนชุมชนอีสานและหลักสูตรวิทยากรกระบวนการผู้นำการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง ทำวิจัยชุมชน ฝึก

⁹³ วราภรณ์ หลวงมณี, "การจัดการสารสนเทศภูมิปัญญาชาวบ้านของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์และสารสนเทศศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2545), หน้าบทคัดย่อ.

ปฏิบัติ สื่อต่างๆและการประชุม ส่วนแหล่งหาสารสนเทศภูมิปัญญาชาวบ้านที่ใช้ส่วนใหญ่ คือ แหล่งบุคคล ศูนย์เรียนรู้ของเครือข่ายและแหล่งสารสนเทศที่เป็นสื่อที่ใกล้ตัว

พัชรินทร์ สิริสุนทร⁹⁴ ศึกษาเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านและกระบวนการจัดการองค์ความรู้ของปราชญ์ชาวบ้าน : กรณีศึกษาเขตภาคเหนือตอนล่าง ผลการศึกษาพบว่า การจัดการองค์ความรู้ในท้องถิ่นของปราชญ์ชาวบ้านมีองค์ประกอบที่สำคัญคือ 1) ภาวะผู้นำเป็นผู้ออกแบบ ผลผลิตแห่งภูมิปัญญา หรือผลิตภัณฑ์ของท้องถิ่น การเป็นครูผู้สอนความรู้ต่างๆ ให้แก่สมาชิก เป็นผู้ช่วยเหลือทั้งในกระบวนการสร้าง ผลผลิตของผลผลิตทางภูมิปัญญาและความช่วยเหลือในด้าน เศรษฐกิจ สังคม และจิตใจควบคู่กันไป 2) การวิเคราะห์ข้อมูลข่าวสารที่ได้รับ 3) การวางแผนเชิงกลยุทธ์ 4) การพัฒนาทรัพยากรบุคคล 5) มีระบบการพัฒนานุเคราะห์รวมถึงระบบการบริหารภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ 6) มีระบบให้รางวัลประกาศเกียรติคุณ 7) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในองค์กรทางสังคม 8) มีระบบกระบวนการที่ดีมีประสิทธิภาพ 9) มีการวิเคราะห์เทียบเคียงผลสำเร็จขององค์การ หรือกลุ่มอย่างเป็นระบบและมีตัวชี้วัดที่ชัดเจน 10) การบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ได้วางไว้ 11) การตอบสนองความต้องการของลูกค้า 12) การพัฒนาผลผลิตทางภูมิปัญญาและบริการที่เกี่ยวข้อง 13) ร่วมรับผิดชอบต่อท้องถิ่น 14) มีการประเมินผลระบบอย่างสม่ำเสมอ เป็นขั้นตอน ฯลฯ

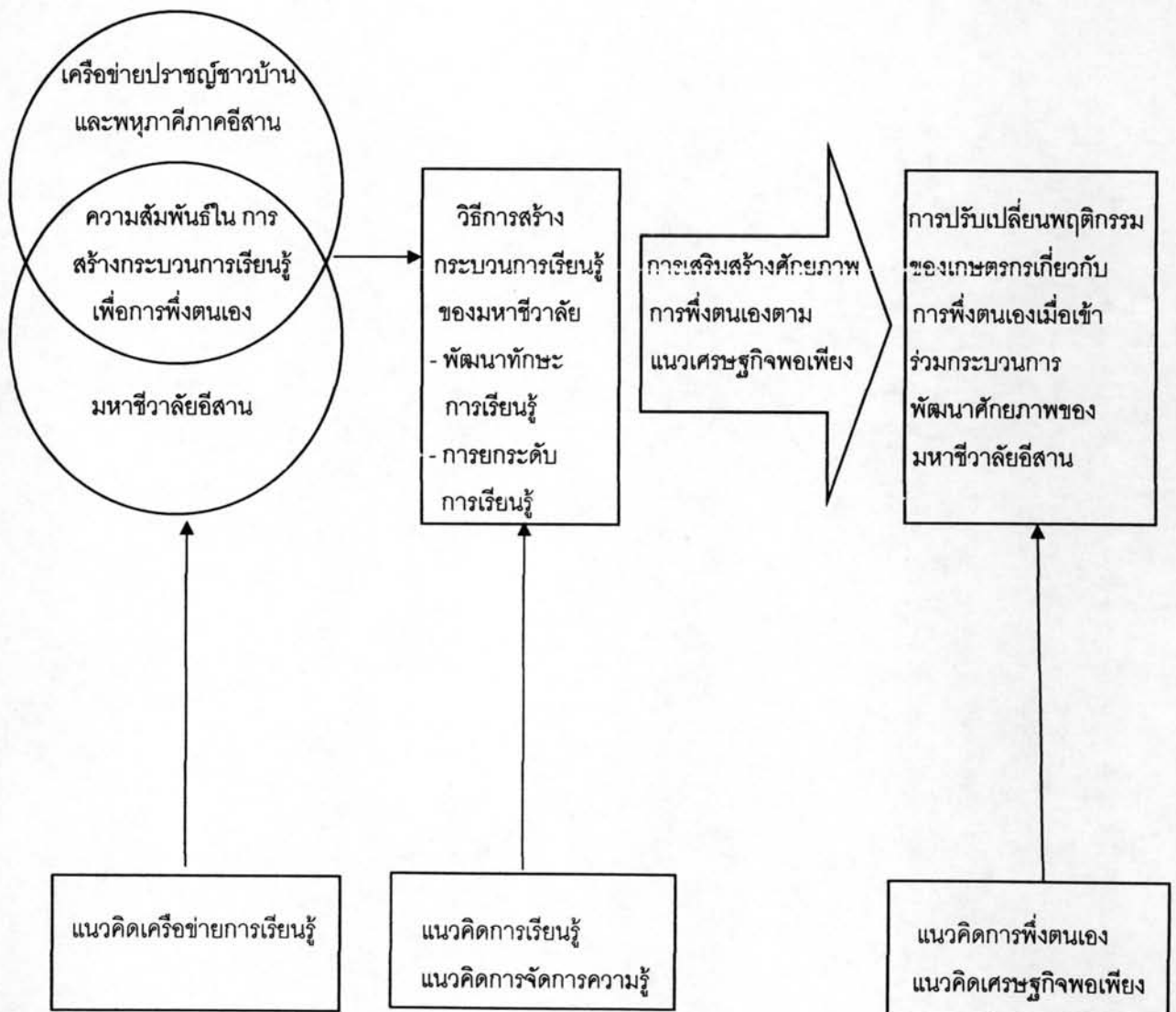
ส่วนการบริหารภูมิปัญญาปัจจุบันปราชญ์ชาวบ้านมีบทบาท ดังนี้ 1) เป็นผู้ใฝ่งานธุรการขององค์กร และเป็นผู้ออกแบบระบบการเรียนรู้ 2) เป็นผู้เชี่ยวชาญและที่ปรึกษาเพื่อร่วมกำหนดมาตรฐานภูมิปัญญาในด้านต่างๆ มาตรฐานของการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญา เป็นต้น 3) เป็นผู้ดูแลด้านเทคโนโลยี 4) เป็นผู้จัดการกับสภาวะแวดล้อม

จากงานที่รวบรวมมาข้างต้นสรุปหลักการสำคัญได้ว่า การเสริมสร้างศักยภาพในการพึ่งตนเอง เป็นกระบวนการที่บุคคลต้องเรียนรู้ที่จะพัฒนาความสามารถด้วยตนเอง โดยมีบุคคลองค์กร หน่วยงานต่างๆเปิดโอกาสและสนับสนุนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ และเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (ให้คนในชุมชนได้ร่วมกันคิดแก้ปัญหาในชุมชน มีการช่วยกันพัฒนาความสามารถซึ่งกันและกัน มีความสัมพันธ์ทางสังคมที่เข้มแข็ง) ซึ่งการเรียนรู้ควรมีหลายลักษณะร่วมกัน เช่น การ

⁹⁴ พัชรินทร์ สิริสุนทร, "ภูมิปัญญาชาวบ้านและกระบวนการจัดการองค์ความรู้ของปราชญ์ชาวบ้าน: กรณีศึกษาเขตภาคเหนือตอนล่าง," เอกสารการวิจัยคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2546. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

เรียนรู้จากการปฏิบัติจริง เวทีสนทนา การพบปะหารือ การฝึกอบรม การถ่ายทอดภูมิปัญญาของ
 ปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้อาวุโสในชุมชน รวมทั้งการเรียนรู้ผ่านประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ฯลฯ
 โดยเป็นการพัฒนาทักษะด้านการเรียนรู้และการแก้ปัญหาพื้นฐานการดำรงชีวิต พัฒนาด้าน
 ข้อมูลข่าวสาร พัฒนาทักษะและการประกอบอาชีพ ซึ่งการเรียนรู้เหล่านี้จะเป็นการส่งเสริมให้
 บุคคลได้พัฒนาความสามารถในการคิด ตัดสินใจและแก้ไขปัญหา ตลอดจนพัฒนางานของตน
 และชุมชนให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นได้

กรอบแนวคิด

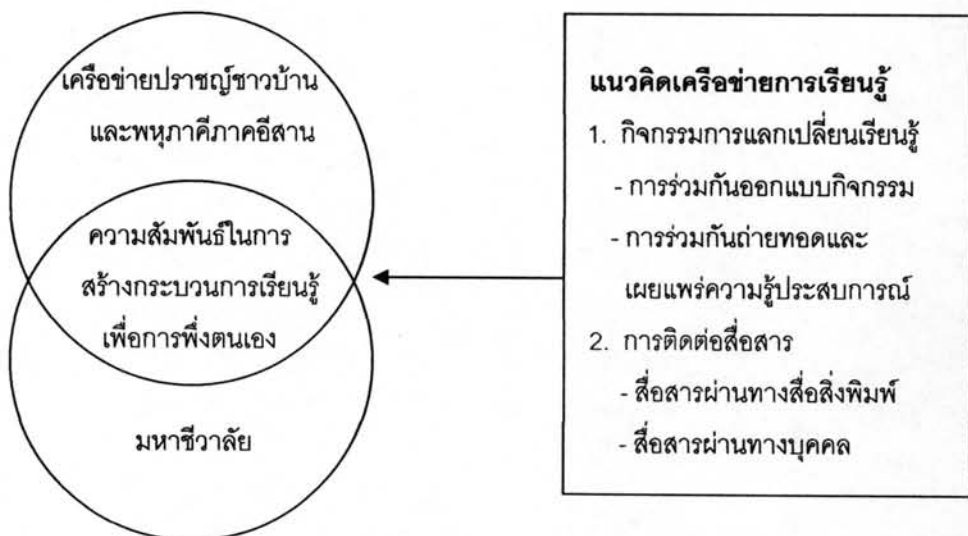

อธิบายกรอบแนวคิดในการศึกษาได้ดังนี้

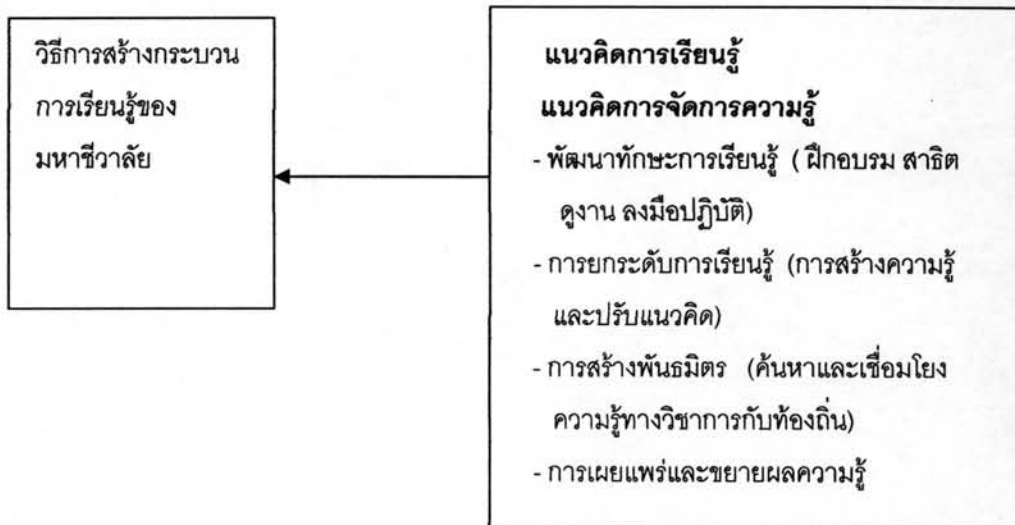
การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษากระบวนการพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาความยากจนตามกรอบทฤษฎีการพัฒนากระแสทางเลือก ที่มีคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยมุ่งเน้นการแก้ปัญหาความยากจนที่วางอยู่บนหลักการที่ว่าด้วยการส่งเสริมการริเริ่มของประชาชนในการเพิ่มขีดความสามารถในการพึ่งตนเองโดยไม่ทำลายหรือเกิดความเสียหายแก่สิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการส่งเสริมให้เรียนรู้จากการปฏิบัติและเรียนรู้ร่วมกันกับผู้อื่น

ปัจจุบันสมาชิกมหาชีวาลัยอีสานกำลังอยู่ในช่วงการเรียนรู้ที่จะพึ่งตนเอง โดยมีมหาชีวาลัยอีสานดำเนินการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ นอกจากนี้สมาชิกบางส่วนของมหาชีวาลัยอีสานยังได้รับการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้จากเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานด้วย ดังนั้นผู้ศึกษาจึงจัดประเด็นการศึกษาออกเป็นสามประเด็น คือ

1) ความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานกับมหาชีวาลัยอีสานในการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง ในประเด็นนี้ผู้ศึกษานำแนวคิดเครือข่ายการเรียนรู้มาอธิบาย โดยจะวิเคราะห์ความสัมพันธ์จากกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการติดต่อสื่อสาร

2) วิธีการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพการพึ่งตนเองตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงของมหาชีวาลัยอีสาน สำหรับประเด็นนี้ผู้ศึกษาจะใช้แนวคิดการเรียนรู้และการจัดการความรู้มาอธิบายว่า มหาชีวาลัยอีสานมีวิธีการเพิ่มทักษะการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองแก่เกษตรกรอย่างไร ซึ่งมีกรอบการวิเคราะห์ขั้นตอนของกระบวนการคือ การพัฒนาทักษะการเรียนรู้และการยกระดับการเรียนรู้โดยการสร้างความรู้ด้วยตนเอง การสร้างพันธมิตร การเผยแพร่และขยายผลความรู้

3) เพื่อศึกษาการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเกษตรกรเกี่ยวกับการการพึ่งตนเองเมื่อเข้าร่วมกระบวนการพัฒนาศักยภาพกับมหาชีวาลัย โดยผู้ศึกษาใช้กรอบแนวคิดการพึ่งตนเองและแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาอธิบายว่า การเรียนรู้จากมหาชีวาลัยทำให้สมาชิกมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเกี่ยวกับการพึ่งตนเองและอยู่อย่างพอเพียงอย่างไร

